

OTDK-dolgozat

2015

Az 1848-49-es szabadságharc hadiipara

~ Komárom hadellátása a forradalom éveiben ~

Kézirat lezárva: 2014. június 15.

∞ TARTALOMJEGYZÉK ∞

1. BEVEZETÉS.....	3. oldal
2. AZ 1848-49-ES HADESEMÉNYEK KOMÁROM TÜKRÉBEN	4. oldal
3. A FORRADALMI HADIIPAR HELYZETE	11. oldal
3.1. Az 1848-49-es hadiipar gyökerei	11. oldal
3.2. Stabil alapok – A hadiipar és hadellátás megszervezése.....	14. oldal
3.2.1. A szabadságharc hadellátási szükségletei	15. oldal
3.2.2. A hadiipar megszervezése a forradalom első évében.....	16. oldal
3.2.3. Újraszervezés Pest osztrák kézre kerülése után.....	18. oldal
4. A SZABADSÁGHARC BÁSTYÁJA – KOMÁROM.....	21. oldal
4.1. Komárom vármegye természeti adottságai és a város katonai jelentősége ...	21. oldal
4.2. Hadiipar Komáromban	22. oldal
4.3. Az ostromolt város hadellátása.....	23. oldal
4.3.1. Az élelmezés kérdései	24. oldal
4.3.2. Ruhaneműk kérdése.....	26. oldal
4.3.3. A várvédő tüzérség ellátása	27. oldal
4.3.4. Fegyver és lőszer szükséglet	30. oldal
4.4. Pénzügyi nehézségek és megoldási lehetőségek	32. oldal
4.4.1. A komáromi bankó	33. oldal
5. KONKLÚZIÓ	37. oldal
MELLÉKLETEK.....	39. oldal
FELHASZNÁLT IRODALOM.....	44. oldal



„Ezredéves történelmünk bizonyságul szolgál, hogy nem vagyunk gyermek nemzet; 1848-i történelmünk bizonyságul szolgál, hogy nem vagyunk elaggott nemzet.”

// Kossuth Lajos //

1. BEVEZETÉS

Az 1848-49-es események minden szempontból jelentősek voltak hazánk történelmében. A magyar szabadságharc kétségtelenül az egyik legjelentősebb volt Európában, a honvédek utolsóként tették le a fegyvert Komáromnál. A két év katonai sikereinek kulcsa azonban nem csupán a frissen született honvédség és a harcokat folytató felkelők kezében nyugodott. Véleményem szerint ugyanilyen fontos foglalkoznunk a harcászati lépéseknek hátteret biztosító, és a hadtesteket utánpótlással, valamint hadfelszereléssel folyamatosan ellátó hadiipar megszervezésével, eredményeivel és nehézségeivel is.

Az ekkor kialakuló hadiipar megszervezésének átfogó elemzése, minden telephelyének és aspektusának vizsgálata természetesen messze meghaladná jelen dolgozat kereteit, így kutatásomat a szabadságharcban végig kitartó és aktívan szerepet vállaló Komárom városának hadellátására szűkítettem. A témaválasztásból kifolyólag dolgozatomban az 1848-49-es hadi és politikai események ismertetését is csupán a Komáromot és a város környező területét érintő döntések, események áttekintő ismertetésére korlátoztam, a teljesség igénye nélkül.

Jelen dolgozatom első felében azoknak az eseményeknek a rövid áttekintését tűztem ki célul, melyek Komárom helyzetét a szabadságharcban meghatározták és alakították, valamint a frissen alakult hadiipar azon aspektusainak vizsgálatát, melyek valamilyen módon kapcsolódtak Komárom városának hadellátásához.

Munkám második felében a kiépült hadiipar Komáromi vonatkozásainak ismertetését tűztem ki célul, valamint annak feltárását, hogy milyen lehetett az ostromolt város hadi felszereltsége, hogyan oldották meg az illetékesek a város védelméhez szükséges készletek utánpótlást, a várvédő katonák ellátását érintő kérdéseket, nehézségeket.

*„Kell, hogy történjenek! Olyan csodák,
amiket tíz nemzedék megemlegessen.”*

//Jókai Mór//

2. AZ 1848-49-ES HADESEMÉNYEK KOMÁROM TÜKRÉBEN

Jelen dolgozatom kereteit messzemenően meghaladja 1848-49 katonai eseményeinek részletes elemzése és bemutatása. A forradalom és szabadságharc eseményeit részletesen tárgyalja a szakirodalom, az erre vonatkozó könyvek és cikkek igen kiterjedtek. Ebben a fejezetben éppen ezért csupán azokra az eseményekre kívánok kitérni, melyek ismertetése szükséges Komárom helyzetének megértéséhez.

Komárom vára már a szabadságharc kezdeti időszakában is kitüntetett figyelmet kapott. Kedvező elhelyezkedésének köszönhetően a Monarchia is kiemelt figyelemmel kezelte, a városban folyó építkezések elsődleges célja egy olyan erődítmény rendszer létrehozása volt, mely 200 000 katona befogadására alkalmas és mindenkor örökös lehet a környező révek felett, így a Monarchia katonai erejének egyik legerősebb támaszpontja lehet. Bár az építését félbeszakította a szabadságharc, a város körüli természetes védelmi övezettel együtt még a félkész erődrendszer is igen figyelemreméltó erőt képviselt a harcok során. (Kecskés, 1992. 6.)

Hatalmas szerencse volt tehát, hogy már a szabadságharc kezdetén, vér nélkül került ez a tekintélyes erő a magyarok kezére. A vár parancsnoka ekkor Friedrich Wilhelm Mertz volt, akit hűsége a Habsburg uralkodóházhoz fűzött, így az erődítményt is a császár részére szeretne volna megőrizni. A város forradalmi lelkületű lakossága, valamint az erődben lévő, ezerkétszáz fős komáromi nemzetőrség azonban megghiúsították ezt a szándékot. Mertz segítséget kért ugyan Bécsből, levelére azonban nem érkezett válasz, ráadásul Batthyányi augusztus 10-én újabb ezerkétszáz esztergomi nemzetőrt küldött a városba, Besze János és Kosztolányi Mór őrnagy vezetésével. Mertz igyekezett az újabb magyar csapatok érkezését késleltetni azzal, hogy 10 napig nem engedte be őket a várba, de ez sem hozott eredményt, csupán a vár és a város lakossága közötti viszonyt mérgeztette el. A feszültséget tovább súlyosbította, mikor szeptember 10-én egy újabb esztergomi nemzetőr egység érkezett Majthényi István alezredes vezénylete alatt, aki Batthyány Lajos írásbeli parancsát is magával hozta. Ebben a miniszterelnök felszólította Mertzet a vár parancsnokságának azonnali átadására, az osztrák altábornagy azonban megtagadta ezt, akárcsak Majthényi egységeinek beengedését a várba. Utolsó próbálkozásként szeptember 15-én Mertz megkísérelte a Gyönyűn állomásozó, császárhű egységeket Komáromba becsempészni, terve azonban idő

előtt kitudódott és a polgármester, Amtman Jenő a dunai hajóhíd szétszedésével megíúsította az erősítés megérkezését. Mivel másnap a várban tartózkodó itáliai 23. (Ceccopieri) gyalogezred négy százada is elhagyta a várat, Komáromban – a Johann Kothny főszázados parancsnoksága alatt álló tüzérség kivételével – csupán magyar csapatok maradtak Majthényi István ezredes parancsnoksága alatt.

A komáromi lakosság körében egyre terjedő szóbeszéd, miszerint a városban szeptember 17-én pusztító tűzvész okozói is a Mertz vezetése alatt álló katonák voltak, valamint az említett, fokozatos erőviszony változásnak a következtében szeptember 29-én végül a várban tartózkodó, megmaradt legénység is aláírta a magyar alkotmányra tett hűségesküt, az osztrák parancsnokság pedig elhagyta a várat. (Kecskés, 1984. 169–172.) Ezek után csupán a már említett, kisszámú osztrák tüzérség maradt a várban, akik élemedett korukból, illetve egészségügyi okokból kifolyólag voltak vérvédelemre rendelve. Mivel azonban Komárom lakossága nagyfokú bizalmatlansággal volt irántuk, decemberig legtöbbjüket szintén eltávolították a várból. Kothny ugyan 1849. január 7-ig a várban maradt, de egyre szerényebb feladatköröket töltött be, beosztása mindinkább névlegessé vált, mivel egészen leváltásáig nem lépett át a honvédtüzérség kötelékébe. (Csikány, 2000.)

Komárom vára tehát vér nélkül a szabadságharc kezére került, mire decemberben megindult az osztrák támadás Magyarország ellen. Ekkorra a legtöbb osztrák tüzér elhagyta a várat, így az erődítmény építése során 1848 nyaráig ideszállított és részben felállított 300 különféle űrmértékű löveg és a teljes lőszerkészlet vér nélkül a frissen szerveződő honvéd tüzérség kezére került.

A Komárom körüli első ostromgyűrű felállása 1848 decemberében kezdődött meg. Görgői Győr feladása után Komárom felé hátrált, azonban a várba nem vette be magát a feldunai sereggel. Kossuth azon kijelentésével ugyanis, hogy „Míg van seregünk, van hazánk” teljes mértékben egyetértett, de úgy vélte, a hazának az általa vezetett haderőre a nyílt csatamezőn van szüksége, nem pedig egy vár falai mögé beszorítva. Épp ezért nem vette be magát Komárom biztonságosnak tűnő falai mögé, csupán egy kisebb egységet hagyott a várban, hogy annak védelmét megerősítse, miközben csapataival tovább hátrált a főváros irányában. (Görgey, 1911.)

Ilyen helyzetben érkezett a város alá Georg Ramberg altábornagy december 30-án és szólította fel megadásra Majthényi várparancsnokot, aki ezt visszautasította. A vár alatt két dandár maradt a város körülzárására, ez az erő azonban kevésnek bizonyult a hatékony és szoros ostromgyűrű felállításához. Ezt mutatja az is, hogy a várórság nem elégedett meg a passzív ellenállással, időnként kitöréseket hajtott végre, főleg a teljes körülzárást megelőzően.

Ezekről a kitörésekről Dr. Szénássy Zoltán így ír Komárom ostromát taglaló munkájában: „Ez egyrészt növelte a honvédek harci szellemét, erkölcsi ellenállóképességét, másrészt – a kedvezőbb stratégia mellett – még jelentős élelmiszerkészletekkel gazdagodhattak a várvédői.” (Szénássy, 1999.b 63.)

A várvédők elhivatottságát Buda várának elfoglalása sem tudta letörni. Habár Majthényi a hírek hatására felvetette a feladását, 1849. január 7-én a tisztek felháborodva megvétózták a javaslatot. Majthényi ezek után azonnali hatállyal lemondott várparancsnoki tisztségéről, helyére a haditanács Török Ignácot mérnökkari ezredest kérte fel, akinek új pozícióját Kossuth később megerősítette, egyúttal vezérőrnaggyá léptetve elő Törököt.

A laza ostromgyűrű megerősítésének érdekében 1849 februárjában a Simunich-hadosztály is a vár alá lett vezényelve, miután az osztrák seregek sikeresen elfoglalták Lipótvárat. Bár a körülfalazás folyamatát lassították a rossz időjárási viszonyok, a télvégi és tavaszi áradások, melyek közel járhatatlanná tették március elejéig a Komárom környéki utakat. Ugyanezek az áradások azonban a váron belül is komoly gondokat okoztak, főként január 22-i jeges áradás, ami elöntötte az alsóvárost.

További problémát jelentett a várvédelmi munkálatok megszervezésében a várban tartózkodó vezetőség tagjainak összeférhetlensége, személyes ellentétek. Krivácsy József 1848 októberétől szervezte a komáromi tüzérség kiképzését és szolgálatba állítását, bár a vár hivatalosan kinevezett tüzérparancsnoka ekkor még Kothny volt. Kossuth hivatalosan 1848. december 19-én nevezte ki a vár tüzérparancsnokává a korábban századosi rangra emelt Krivácsyt és bízta meg az ezzel járó teendők ellátásával. A tüzérség felállítása jó ütemben haladt, a kiképzés lendületének és színvonalának fenntartása végett Kossuth 1849 januárjában Mack Józsefet is a komáromi várba rendelte. A szintén radikális gondolkodású Mack megjelenése azonban felszította a tüzérség vezetői körében az ellentéteket, Krivácsy korábbi eredményeinek megkérdőjelezéseként értelmezte, hogy beosztásban fölé helyezték Mackot, ami a várvédelem stabilitására nézve káros vetélkedést szított. (Csikány, 2000.) A személyi ellentétekből fakadó feszült helyzetet nem orvosolta az sem, hogy Kossuth Komáromba rendelte Puky Miklóst a kormánybiztosi feladatok ellátására. Mivel Puky maga is konok, összeférhetetlen személyiség volt, 1849 áprilisára a helyzet odáig jutott, hogy a kormánybiztos szinte minden magas rangú komáromi katonával összetűzésbe került, Krivácsy és Mack torzsalkodásának következtében pedig előbb 1849 márciusában Krivácsyt tartóztatták le, majd 1849 áprilisának elején Mackot.

A feszült légkör ellenére Komárom városa nagyszerűen tartotta magát. Mire márciusban bezáródott Komárom körül az osztrák ostromgyűrű a várvédők összlétszáma 10 000 fő körül

mozgott, a várban ekkorra összegyűlt lövegek közel fele, mintegy 200 löveg volt felállítva és tüzérségi személyzettel ellátva. Ezzel szemben a várat ostromló osztrák seregek felvonult hadereje 14 000 főre és 42 tábori lövegre rúgott, melyekhez hozzájöttek még a vár bombázását március 19-én megkezdő ostromlövegek. (Hermann, 2001. 247–248.)

A márciusban kezdődő bombázások célja a város polgári lakosságának megfélemlítése és a vár feladásának kikényszerítése volt, ez azonban nem járt sikerrel. Windisch-Grätz fő célja vélhetően az utánpótlási vonalak, a már megszállt területek biztosítása volt, hogy a Tisza vonaláig visszahúzódó magyar seregeket üldözhesse. Ehhez Komárom császári kézre kerülése hatalmas előnyt biztosított volna, hiszen a város a Bécs-Buda útvonal csomópontjában feküdt, birtoklása a környék teljes uralását jelentette volna az osztrák haderők számára.

A komáromi vártüzérség frissen kiképzett alakulatai azonban a felállított lövegekkel a szűkös lőpor és lőszerellátottság ellenére is hatásosan akasztottak meg minden kísérletet a vár bevételére, tevékenységükről az ostromló hadtest parancsnoka, Simunich altábornagy is elismerően nyilatkozott. (Hermann, 2001. 248.)

Ilyen helyzetben érthető, hogy Görgői az isaszegi győztes ütközet után a főváros felszabadításával szemben inkább Komárom városának felmentését szorgalmazta, mondván, hogy ezzel a lépéssel a fővárost akár vér nélkül is megszerezheti a magyar szabadságharc. Komárom felszabadítása ugyanis nemcsak az ellenség összeköttetési vonalának megtörését, de Bécs fenyegetését is jelentette volna, mely elképzelése szerint a főváros kiürítésére kényszerítette volna az osztrákokat. Elképzelését Klapka is támogatta, aki az április 7-én Gödöllőn tartott haditanácson felvetődött két elképzelésről így ír visszaemlékezésében: „[...]vagy nyomuljunk összes erőnkkel a fővárosok ellen, s a Rákos mezején egy fő ütközetben döntsük el a hadjárat sorsát, vagy pedig itt az ellenséget csupán látszólagos támadásokkal foglalkoztatván, a sereg nagyobb részével a komolyan fenyegetett Komárom várának – az ország legerősebb védbástyájának segítségére siessünk. A rákosi csata eldöntetlenül is maradhatna, de ha Komárom elesik, akkor az ellenségnek hatalmában lenne itt egy újabb és sokkal erősebb alapot biztosítani magának, ahonnan a Felső-Duna egész vidékén a határtól a fővárosig az ország leggazdagabb részén uralkodhatnék; ellenben ha sikerülne Komáromot az ostrom alól fölmenteni, és innen egyesülve a várőrséggel az ellenség fő összeköttetési vonalát fenyegetni, akkor a fővárosok kiürítésének okvetlenül be kellene következnie, s az ellenség kénytelen volna, hogy Bécset fedezhesse, gyors menetben a határig visszavonulni.” (Klapka, idézi Hermann, 1999. 260.)

Látható, hogy Komárom felszabadítása stratégiai fontosságú lépés volt, melyet végül Kossuth is belátott, s bár a források elmondása szerint kezdetben vonakodott feladni a főváros

azonnali visszafoglalásának elképzelését, végül mégis beleegyezett, hogy a főszereg Komárom megsegítésére siessen.

A felmentő sereg elindulásáról április 4-én érkezett Komáromba a hír. Néhány nappal később, április 10-én megérkezett a várba Lenkey Ignác, hogy átvegye a várparancsnokság feladatait. Őt váltotta le április 20-án az ostromgyűrűn átvágó huszársereg élén érkező Guyon Richárd. Damjanich és Klapka egységei április 22-ére értek Komáromba, s azonnal megkezdtek az ostromgyűrű észak felőli felszámolását. Az ostromgyűrű szétverését az április 26-ára virradó éjszaka rajtaütésszerű támadása végezte be. Az I. és III. hadtest, valamint a komáromi várőrséget alkotó VIII. hadtest egy része rögtönzött talphídon átkelt a Dunán és hajnalban lerohanta a Duna jobbpartját zár alatt tartó osztrákokat. A kora reggeli órákban érkező Görgei újabb lendületet adott az előre nyomulásnak, a visszavonulni kényszerülő Simunichot a teljes vereségtől csak a Buda felől visszavonuló osztrák főszereg II. és III. hadteste mentette meg, akik becsatlakoztak az ütközetbe. Schlik altábornagy érkezése új lendületet adott az osztrák csapatoknak, a magyar seregeknek azonban sikerült a monostori Homokhegyet is elfoglalni, az osztrákokat pedig kiverni Újszőnyből. Görgei és Damjanich vezetésével a honvéd haderők áttörtek az ostromgyűrűn és egészen Mocsáig visszaszorították az osztrákokat. Ezzel befejeződött Komárom felszabadítása és egyúttal a sikeres tavaszi hadjárat is. (Hermann, 2001. 287–295.)

Komárom sikeres felszabadítása után megkezdődött a város körüli körvédelem kiépítése. A művelet meglepő sebességgel zajlott, május 20-ra szinte egészen befejeződött. A komáromi védművek ekkori állapotát jól mutatja az a vázlat, melyet Mácza Mihály publikált 1998-as *Mert a haza kívánja* című művében. (1. számú melléklet.) A kormány május 28-án Klapka Györgyöt nevezte ki várparancsnokká, aki folytatta a vár felkészítését egy újabb lehetséges ostromra.

A nyári hadesemények után június 26-án ült össze a miniszteri tanács, hogy a további haditervről döntsön. Görgei indítványozta a seregek kettéosztását, mivel az ország az ekkorra megérkező, jelentékeny orosz túlerő és az osztrák fenyegetés ellen egy időben nem vehetett fel sikeresen egy kétfrontos harcot. Elképzelése az volt, hogy az egyik csoportosítást Komárom környékén hajtja végre, hogy a jelentős főszereggel innen lehessen tovább fenyegetni Bécset, míg a másik csoportosítást a bácskai és bánági haderők, az erdélyi hadsereg, továbbá Kazinczy önálló hadosztálya alkotta volna. Ennek a csoportosulásnak a Tisza mentén mozogva, Nagyvárad középponttal a Tisza-vonal védelme és a Bánág megtisztítása lett volna a feladata, míg a Wysocki-féle IX. hadtest és a lengyel légió továbbra is feltartóztatja az oroszok előrenyomulását.

Katonai szempontból a Komáromi haditerv mindenképp helytálló volt, hiszen a város a Habsburg Birodalom legjobb erősítései közé tartozott, amíg magyar kézen volt és a főhaderők ott állomásoztak, addig az osztrák cs. kir. főhadserég sem mozdulhatott el, hiszen elvonulás esetén számolniuk kellett volna a magyar haderők Bécs felé intézett előretörésével. Ráadásul ebben az esetben a Szolnok–Pest–Vác közötti vasútvonal segítségével a csapatokat hatékonyan és gyorsan lehetett volna mozgatni.

A tervek megvalósulásának útjába az orosz haderő rohamos előrenyomulása vetett gátat. Görgei és Ludvig leveli révén június 29-én érkezett meg Pestre a hír, hogy az orosz haderők már Nyíregyházánál járnak, Wysocki pedig jelentette, hogy amíg tudja, Harsány környékén tartja magát, de támadást kezdeményezni nem mert az orosz seregek ellen, melyek főszlopa információi szerint mindegy 62 000 főt számlált. Kossuth a hírek hatására azonnal miniszteri tanácsot hívott össze, mely felülbíráta a június 26-án elfogadott komáromi összpontosítási tervet és Görgei, Bem valamint Wysocki csapatait Szegedre rendelte. Komáromban csupán egy 15 000 fős helyőrséget hagyott meg. Görgei ugyan nem értett egyet a tervvel, de beleegyezett. (Hermann, 2001. 336–345.)

Komárom második körülrzése 1849. július 2-án kezdődött meg, mikor Haynau vezetésével az egyesített osztrák-orosz hadak a komáromi csatában sikertelenül megpróbálták elfoglalni a várat. A kormány utasításainak megfelelően a várvédők a városba érkező felvidéki zászlóaljakkal egyesülve megkíséreltek kitörni az ostromgyűrűből július 11-én, hogy a Tisza-Maros térségébe vonuljanak át. A kitörési kísérlet azonban megghiúsult, a második komáromi csata a szabadságharc legvéresebb csatájaként vonult be a történelembe, mintegy 2300 honvéd vesztette életét, ráadásul Görgei is megsérült.

A sikertelen komáromi csata után Görgei július 12–13-án megindította kivonulást Komáromból és a Duna bal partján Vác felé indult. Klapka mintegy 18 200 főre tehető, jelentős haderővel maradt hátra, hogy a várat megvédje és a magyar szabadságharc kezén tartsa és aktív fellépéssel minél hosszabb ideig, minél jelentősebb ellenséges erőt lekössön. Komárom haderejét főként a II. és VIII. hadtest 16 600 főnyi gyalogsága, 1400 főnyi lovassága és 48 ágyúja adta, valamint a komáromi védművek lövegei és a 3000 újonc, akik Görgei távozása előtt a zászlóaljak kiegészítésére bevonultak. Klapka bőven gondosodott a vár felszereléséről, így Komárom alaposan felkészülve nézhetett egy újabb lehetséges ostrom elé. (Gelich, 1889/III. 890–891.)

Ahhoz, hogy feladatukat el tudják látni, a várőrségnek sűrűn kitörve kellett volna az osztrák ostromlókat nyugtalanítani, erre azonban két hétig nem került sor. Így bár kezdetben ellátta Komárom a rá bízott feladatot és jelentős sereget kötött le, hiszen a vár alatt mintegy

28 000 fő és 114 löveg állomásozott, Haynau július 23-án Schlik tábornok csapatait tovább indította Pestre. Ezzel az ostromló sereg létszáma mintegy felére csökkent, a várban azonban nem érzékelték a változást. Csupán július 25-én került az információ Klapka birtokába, mikor egy különítmény rajta ütött a tатаi osztrák helyőrségen és egy postakocsi teljes iratkészletét lefoglalták. Az elfogott információkból Komáromra nézve a legfontosabb az volt, hogy Klapka megtudta a várost körülzáró erők nagyságát és harcrendjét, melynek birtokában úgy döntött, támadóan fog fellépni.

Ennek köszönhetően kerülhetett sor a gondosan megtervezett augusztus 3-ai komáromi kitörésre, mely a magyar szabadságharc utolsó győztes csatájaként vonult be a történelembe. A Komáromi haderő sikeresen áttörve az ostromgyűrűn egészen Győrig eljutott, ezzel pedig nem csak értékes hadizsákmányra tette rá a kezét, de azon hírt is meg tudta küldeni Kossuthnak és Görgeinek, hogy a szövetséges erők mindenáron be akarják késő ősz előtt a háborút fejezni. (Gelich, 1889/III. 893–899.)

Az osztrák utánpótlási vonal áttörése és a készletek lefoglalása kétségtelenül nagy eredmény volt, Klapka azonban nem tudhatta, hogy az augusztus eleji hadmozdulat a szabadságharc egészére nézve elkésett volt, az eseményeket befolyásolni már nem tudta. Klapka augusztus 18-án még a Komáromból kiinduló invázió terveit készítette tisztjeivel Győrben, mikor a Győrből kiküldött egyik kém meghozta neki a *Pressburger Zeitung* egyik számát. Ebből a várparancsnok megtudta, hogy Görgei és a fősereg Világosnál augusztus 13-án feltétel nélkül letette a fegyvert. (Szénássy, 1999.a) Klapka azonnal megkezdte Győr kiürítését és visszatért Komáromba. A város újbóli körbezárását már augusztus 19-én megkezdték a cs. kir. csapatok és azonnali feltétel nélküli fegyverletételre szólították fel a várvédőket. Klapka és a komáromi haditanács azonban megtagadta a vár feladását.

A szabadságharc ügyének elveszése után Klapka és Komárom védői egészen szeptember 27-ig tárgyaltak az osztrák erőkkel, a feltétel nélküli fegyverletételt többször is visszautasították. Haynau ekkor fogadta végül el a komáromi védők addigra többször is módosított feltételeit. A vár átadására október 2-4 között került sor, ezzel a magyar szabadságharc véget ért, az európai forradalmi mozgalmak közül utolsóként.

„Adjatok sapkát az újonnan jötteknek. Fegyvert csak holnap kapnak. Ha vesznek az ellenségtől.”

//Krúdy Gyula//

3. A FORRADALMI HADIIPAR HELYZETE

Krúdy Gyula *Az utolsó vörössipkás* című novellájának idézete találóan írja le a magyar honvédek felfegyverzésének kilátástalan helyzetét. A független magyar katonaság felállítása mellett 1848-ban komoly kérdés volt a csapatok ellátása is, hiszen a kincstári készletek a szükségletek csupán elenyésző részét voltak képesek kielégíteni és az újabb zászlóaljok felállításával egyre nőtt a hiány mértéke. A külföldi vásárlások ideig-óráig képesek voltak ugyan orvosolni a fellépő hadianyaghíányt, hosszútávon azonban ez sem jelenthetett megoldást. A küszöbön álló forradalom saját, független hadiipar kiépítését követelte meg, az ország azonban nem volt erre felkészülve.

Különösen a lőfegyver és lőszerkérdés megoldása volt égető, mivel ezekből raktáron messze nem volt elegendő, az ország pedig nem állt készen a megfelelő mennyiség azonnali előállítására és szállítására. Kezdetben ezeket is tudta az ország pótolni nyugat-európából és a birodalom más országaiból importált fegyverekkel, de ezek a források is hamar kimerültek vagy lezárultak a kitörő forradalom következtében. (Bakó, 1942.)

Céлом ebben a fejezetben röviden áttekinteni az 1848-49-ben kiépülő magyar hadiipar gyökereit, nehézségeit, megoldásra váró problémáit és azok orvoslására tett kísérleteket. A teljesség igénye nélkül szeretnék képet adni a magyar hadiipar állapotáról és azokról az ipari eseményekről, melyek hozzájárultak, hogy a két éven keresztül kisebb-nagyobb hullámvölgyekkel sikeresnek tekinthető szabadságharc ellátására képes hadiipar felállhasson hazánkban. Ezenkívül áttekintést kívánok nyújtani a teljesség igénye nélkül a hadiiparral szemben támasztott követelményekről általánosságban, mielőtt a következő fejezetben rátérnék Komárom helyzetére, hadianyag szükségletére és az ostromolt város hadellátási kérdéseire.

3.1. Az 1848-49-es hadiipar gyökerei

Ahhoz, hogy megértsük, milyen embert próbáló feladat előtt álltak a forradalmi hadiipar megszervezői először is az ország adottságaival kell tisztán látnunk. Magyarország mindig is bányakincsekben szegényebb terület volt, mint Nyugat-Európa országai. A hadianyaggyártáshoz szükséges alapanyagokban, – mint a jó minőségű vasérc és kőszén –

különösen szegény területnek számítunk, az országban található források ráadásul minőségben sem vehették fel a versenyt a Nyugati országokban kitermelt alapanyagokkal.

Vasércet jelentősebb mennyiségben a Felvidék észak-nyugati hegyeiben, Krassó-Szörény és Hunyad megye területén bányásztak. Mivel 1848-as adatok nem állnak rendelkezésre Fényes Elek munkássága alapján (idézi Bakó, 1942.) az 1845-dik évi adatokra lehet csak támaszkodni. Ezek alapján az ország nyers és öntöttvas termelése mintegy 575 000 mázsa volt, aminek legnagyobb hányadát, közel a felét a Gömör vidéke adta. Ez a mennyiség azonban nem volt elég még a belső szükségletek fedezésére sem, így az ország behozatalra szorult.

Réz kitermelés szempontjából jobban állt az ország, a fő bányászterületek a XIX. század közepén Szomolnok, Zólyom, Oravica, az akkori Bánság, valamint Bihar megye területe voltak. Az 1842-es adatok alapján a rézkitermelés hazánkban elérte a 36 796 mázsát. A forradalom alatt a termelés valószínűleg szintén ezt az értéket közelítette meg. (Fényes, idézi Bakó, 1942.)

A hadiipari gyártáshoz szintén fontos ólombányászat csekély volt, az ón, higany, antimon és cink termelés pedig szinte elhanyagolható volt. A kén kitermeléssel is probléma volt, egy kénbánya ugyan volt a Magyar Királyság területén, de az is Horvátországban. A korabeli lőszergyártáshoz szintén elengedhetetlenül fontos salétrom termelése szórványosan, több helyen is előfordult. Ebből nem volt hiány, a kincstár mindig nagy készleteket halmozott fel, még külföldre is szállított. A legjelentősebb volumenű termelés Szabolcs megyében és Bihar megyében, Debrecen környékén folyt.

Szénnel sem állt túl jól az ország, Krassó-Szörény környékén évi 500 000 mázsás, a Pécs környéki bányákban pedig megközelítőleg 72 500 mázsás kitermelés folyt. Ezek a felszínre hozott szén képződmények azonban kalória értékben messze elmaradtak a Nyugaton bányászott angol, belga vagy épp porosz szenek mögött.

Nagy problémát jelentett az is, hogy az ország területe bányászati szempontból felderítetlen volt, így a hadiipar felélesztésén dolgozó kormány azt sem tudhatta, melyik ásványkincset, hol bányászhatna. (Bakó, 1942.)

A természeti erőforrások hiánya mellett komoly problémát jelentett az is, hogy hazánkban az ipar rendkívül fejletlen volt a XIX. század közepén. Bécs éveken át gátolta a magyar ipar fejlődését, a Birodalom közigazgatásán belüli helyzete miatt Magyarország ipara meglehetősen torz, sajátos módon fejlődött már a kezdetektől fogva. Gyarmati függésünk következtében nem tudott hazánkban gyökeret verni és megerősödni a gépi nagyipart megelőző manufaktúra ipar, ami sok szempontból az előbbi alapjait biztosíthatta volna. Így

itthon 1848 előtt a céhes és kézműves ipar túlsúlya mellett csak egy gyenge, komoly fogyatékokkal küzdő manufaktúra ipar és egy emiatt szintén gyenge lábakon álló gépi nagyipar volt jelen. Ez komoly problémát jelentett a hadiipar kiépítésekor, mivel ennek az iparágnak elsősorban a gépi nagyiparra lett volna szüksége, hogy Európa modernebb területeihez hasonló eredményeket tudjon felmutatni.

A szénbányászat és vasipar fejletlenségét jól példázza, hogy míg a Nyugati országokban már több évtized óta a kokszot használták a vasolvasztáshoz, hazánkban a forradalom idején még mindig a sokkal kevésbé hatékony, fából égetett szén használta volt az elterjedt. Általában elmondható volt az is, hogy az üzemben lévő vasbányák és vasipari gyártelepek száma kicsi volt az országban, és a meglévő telephelyek teljesítőképessége is gyászosan alacsony volt.

Mindezek mellett a szükséges szakértelemnek, szakmai tőkének is híján volt az ország, ami a dinamikus termelés elindításához elengedhetetlenül szükséges lett volna. A hadiiparban alkalmazható szakembereket külföldről kellett szerződtetni, mivel a hazai szakértők kiképzésére nem állt rendelkezésre sem kellő idő, sem megfelelő oktatási háttér.

Ráadásul az ország infrastruktúrája is meglehetősen elmaradott volt, a szállítási viszonyok nehézkesek és rosszak voltak, 1848–49 között az országban sok helyen még mindig rossz minőségű földutak voltak, a vasútvonalak pedig 1848-ig csupán Pest és Vác (1846), valamint Pest és Szolnok (1847) között épültek ki.

Látható, hogy a forradalmi kormánynak rengeteg nehézséggel kellett számolnia az önálló hadiipar létrehozásával kapcsolatban, s ezek orvoslására a legtöbb esetben hatalmas tőkére lett volna szükség. Ugyanakkor a forradalmi kormánynak nem kellett mindent teljesen nulláról, alapok nélkül kezdenie. Az 1790 és 1825 közötti időszak alatt nagy mennyiségű, különböző eredetű idegen tőke áramlott az országba, melynek lendületet adott a francia forradalom és a napóleoni háborúk alatt fellendült európai háborús konjunktúra. Az ekkor alapított hadüzemek azonban amilyen hirtelen születtek, ugyanolyan hirtelen el is tűntek, mikor a dekonjunktúra időszakában megszűntek a nagytételű hadszállítások és megjelentek a piacon a sokkal fejlettebb osztrák gyárak termékei. (Mérei, 1951. 41–45.)

A hazai hadiipar virágzása tiszavirág életű volt a XIX. század elején, de arra kétségtelenül elég, hogy több mint húsz évvel később támaszkodhasson ezekre a gyökerekre, régi gyártelepekre a kormány, mikor rohamléptekkel megindította a hazai hadiipar újraszervezését.

Az egyik fontos telephely, ami ebből az időszakból hátra maradt, az 1805-ben felállított hradeki üzem volt, mely a malusinaí vasműveket használta fel a gyártás elindításához. Ezen a területen ugyanis elegendő volt a vasérc, valamint az olvasztási folyamathoz szükséges fa, és

a kitermelések miatt a szükséges olvasztási eljárás technikai háttere is adott volt. Ezen feltételeknek köszönhetően itt, a hradeki gyárban indult meg hazánkban elsőként a puskacső gyártás. Bár a gyár 1818-ban két devalvációt követően megszűnt, 1848-ban az első üzemek között volt, melyeket a kormány felélesztett hamvaiból.

Szintén puskacső gyártás folyt 1809-től a diósgyőri vasgyár területén, ez volt hazánkban a második ilyen üzem és a szabadságharc alatt szintén újbóli felélesztésre került.

Érdemes még megemlíteni a besztercebányai hadüzemet, mely 1809 és 1814 között működött és Kraft József magántulajdonát képezte. Az üzem lőfegyveralkatrészek valamint kardalkatrészek előállítására specializálódott, az 1817-es rendelet után azonban tönkrement, mivel tízezer forinton felüli értékben maradt elkészített áru raktárkészleten. A tönkrement üzemet a szabadságharc folyamán a két puskacsőgyárhoz hasonlóan ismét beindította a magyar kormány.

Látható tehát, hogy bár az ország a megfelelő tapasztalati tőke valamint a szükséges nyersanyag komoly hiányával küzdött, a nagyüzemi hadszer gyártásnak már voltak előzményei, amiket a forradalmi kormány képes volt kihasználni és újra feléleszteni. Ezzel rengeteg időt és anyagi forrást spóroltak meg, hiszen a régi gyárak ismételt üzembe helyezése és modernizálása lényegesen egyszerűbb feladat volt, mintha mindezt a semmiből kellett volna megteremteni.

3.2. Stabil alapok – A hadiipar és hadellátás megszervezése

„[...] Barátim, a ti munkátok most legnagyobb fontosságú a hazában: ti hazánk szabadságának fenntartásában egyenlő jutalomra érdemesültök azokkal, kik a csatasíkon a ti... műveitek által vívják ki a győzelmeket; ha ti fegyvert nem szolgáltatottok: nem küzdhetnek, nem győzedelmeskedhetnek.”¹

Így írt Táncsics Mihály 1848-ban a gyárakban dolgozó munkásoknak. A frissen alapult magyar honvédség egyik legnagyobb problémája ugyanis a fegyverek hiánya volt, bár újonc akadt elég, felszerelésükre a korábban már említett kincstári készletek és a külföldről vásárolt fegyverek nem voltak elegendőek. Márpedig a csaták sorsa mindig azon múlt, hogy a harcolóknak meg volt-e mindenük a harc megvívásához.

A korábban már ismertetett hazai problémák fényében elmondható, hogy az, amit az első Független Magyar Kormány elért a hadellátás területén egyedülálló és kiemelkedő eredmény volt, hiszen a lehetetlen körülmények között szinte semmiből születő hadiipar képes volt két

¹ *Munkások Ujságja*, 1848. XI. 28. (idézi Mérei, 1951. 397.)

éven keresztül kisebb-nagyobb hullámvölgyekkel, mégis sikeresen kielégíteni a szabadságharc hadianyag igényét. Ez vitathatatlanul hatalmas teljesítmény volt.

3.2.1. A szabadságharc hadellátási szükségletei

A magyarországi haderő felállításával együtt hamar kiderült, hogy égetően nagy szükség van a hadiipar mielőbbi beindítására is. Az újoncozás egyik legnagyobb gátja volt, hogy a felszereléseket nem tudta az ország biztosítani, a kincstári készletek hamar kimerültek, a külföldi fegyverimportálás pedig költséges volt és nem elég hatékony. 1848 szeptemberére közel húszezer honvéd újonc várt arra, hogy egyenruhát kapjon valamint azonnali hatállyal meg kellett oldania a kormánynak a katonák karddal, lőfegyverekkel, lőporral és lőszerrel való ellátását.

A frissen kialakított hadüzemekkel szemben a régi típusú puskák átalakításából a napi 800 darab szállítása volt a kormányzat elvárása, aminek azonban csak alig több mint hatvan százalékát, napi 500 átalakítást tudott teljesíteni a hadiipar. Az új fegyverek valamint a lőszergyártás terén még nagyobb volt az elvárt mennyiségtől való elmaradás mértéke. (Méri, 1951. 387.)

Szintén nagy volt a kitűzött céltól való elmaradás az ágyúöntés területén, mivel ennek az ágazatnak a fellendítése haladt a legnehezebben megfelelő szakmai tapasztalat híján. Ezenkívül a gyutacsgyártásban is elmaradások mutatkoztak, szintén a fentebb említett okból kifolyólag. A gyutacs hiányt azonban eleinte mérsékelte az osztrák egyezmény, melynek alapján a kormány a Birodalom más országaiból hozatott importtal fedezhette a hiányokat, de ez a megoldás – akárcsak más importálási kísérletek – messze nem volt képes fedezni a felmerülő szükségleteket, főleg miután 1848 szeptemberében Jellačić átlépte a Drávát seregeivel és megindultak a honvédő harcok.

Mindezek ellenére a forradalom első évében a frissen kiépült hadiipar kisebb-nagyobb hullámvölgyekkel képes volt kielégíteni a forradalom hadianyag szükségleteit. Az 1849 eleji hadiesemények után azonban még kilátástalanabbnak tűnt a helyzet. A Pesti Fegyvergyár költöztetése megakasztotta a termelést, ráadásul az osztrákok a fronton harcoló katonákat szorongatták, ezzel egy időben pedig tetőpontjára hágott a fegyver-, valamint lőszerhiány.

A helyzet kétségbeejtő voltát jól példázza Kossuth Lajos 1849. február 9-én Csányi László erdélyi kormánybiztosnak küldött levele, melyben így írt: „[...]Mindaz, amit lőfegyvernek hívnak annyira ritka valami, mint az arany, sőt még annál is ritkább, 5000 huszár vár

pisztolyra és kardra és nem szállhat síkra, mert teremteni nem tudunk, venni nincs honnan, rögtön készíteni nincs mód és eszköz.” (Kossuth, idézi Mérei, 1951. 399.)

Szintén a szabadságharc katonáinak felfegyverzésében mutatkozó hiányok mértékét ismerhetjük meg Görgei Artúr öccsének, Görgei Istvánnak a visszaemlékezéséből is. A férfi a következőképpen írt egy 1848. októberében, Székesfehérvárnál szerzett hadizsákmány kapcsán: „Az ekképp nyert 1000 puska valóságos kincs volt az ország üres fegyvertárai részére!” (Görgeym 1980. 93.)

A legkomolyabb hiány a lőszerből volt, pedig Kossuth mindent megtett, hogy lőport és löszert teremtsen elő a frontvonalon állomásozó katonák számára. Ezt azonban nehezítette, hogy nem volt a Honvédségnél egységes fegyver. összesen kilenc féle lőszerre lett volna szükség nagy mennyiségben. Ráadásul a lőporgyártás is akadozott a nyersanyaghiány miatt. A fellépő hiány orvoslására mintegy napi nyolcezer lökupak legyártása lett volna elegendő, ennek azonban még fénykorában is csupán alig a felét tudta produkálni a Nagyváradon újrászerveződött Pesti Fegyvergyár.

Nem voltak kisebbek az elvárások a hadfelszerelési iparral szemben sem. A ruhaneműk, posztó és vászon anyagok, valamint bőrműves termékek előállítására azonban egyenletes és kielégítő volt, hála az 1848-as intézkedéseknek, melyek a szabadságharc szolgálatába állították a céhes mestereket és a magánvállalkozókat is a nyereség reményében. Így a kormánynak mindössze a lassan jelentkező nyersanyag hiánnyal kellett megküzdenie ezen a téren.

3.2.2. A hadiipar megszervezése a forradalom első évében

Miután a forradalmi kormány szembesült a ténnyel, hogy a külföldi import nem képes fedezni a honvédség felállításának szükségleteit, megkezdődött a hazai hadiipar kiépítése. Első lépésként a kormány felélesztette a korábban már említett hradeki és diósgyőri gyárakat, habár az előbbi nem sok sikerrel, és csak rövid ideig volt képes üzemelni, mivel ellenséges kézre került.

A másik fontos lépés volt az új üzemek létesítése, és már meglévő, hasonló profilú gyárak átalakítása. Ezekre a lépésekre Széchenyi István már hivatalba lépése első napján utasítást adott, így haladéktalanul megindult a Pesti Hengermalom azonnali fegyvergyárrá alakítása valamint a Pesti Vasöntő és Gépgyár társaság leszerződtetése. A szervezések és a gyártás szakértő vezetője az angol Dobbs lett. Az átalakítások és a gyártás megindítása a kormánynak

50 000 forintjába került, amit hivatalos szerződés keretei között Fehr Vilmosnak jutattak el. A magánvállalkozó azonban elszabotálta a munkálatokat és folyamatosan halogatta a szerződés aláírását, így saját felelősségre vonhatóságát is nehezítette. A gyár termelése folyt, de közel sem olyan ütemben, mint ami lehetséges lett volna.

A hadügyminisztérium először a vezetés leváltásával próbálta orvosolni a helyzetet, melynek következtében Murziani ezredes került a gyár élére. A titkon osztrákhú új vezető azonban továbbra is elszabotálta a termelést és lassította a gyár fejlődését, így valódi megoldást csak az 1848 szeptemberében bekövetkezett államosítás jelentett. Ettől fogva a gyár vezetője Lahner György volt, aki teljes egészében megszüntette a magánvállalkozói szabotázsokat és a honvédő szabadságharc érdekeit szem előtt tartva vezette a gyárat. A termelési sebességgel többé nem voltak gondok, az ember és nyersanyag hiánnyal azonban tovább küzdött a gyár. A szervezettebb munkának köszönhetően azonban a pesti gyár már képes volt több mint hatvan százalékos hatékonysággal teljesíteni a kormányzati elvárást és napi 500 átalakított puskát a Honvédség használatába bocsájtani. (Mérei, 1951. 398–340.)

A honvédség azonban a Pesti Fegyvergyár sikerei ellenére is komoly lőfegyverhiánnyal küzdött, aminek megoldását Kossuth a céhes ipar bevonásával igyekezett orvosolni. Sajnos azonban a céhek megfelelő szakmai tudás híján sem minőségileg, sem mennyiségileg nem voltak képesek maradéktalanul teljesíteni a hozzájuk fűzött reményeket, így a fegyverhiány és főleg a lőszerhiány továbbra is súlyos probléma maradt. Ezt kisebb mértékben, egy időre képes volt orvosolni 1848 novemberében a Központi Vasúttársaság bevonása a termelésbe.

A fővárosi üzem mellett a felélesztett diósgyőri gyárban is folyt a puskavessző és szuronygyártás. Puskacső-, golyó- és kartácsgyártás folyt a Jakobfalván átalakított dróthúzó és rézhámor művekben és az ózdi hengerművek egy részét is állami használatba vette a kormány, hogy puskacsöveket gyárthasson. Ezen kívül több magánvállalkozó is belépett a fegyvergyártásba és szállított a kincstár számára a magas profit reményében.

Szintén nagy hiány volt gyutacsból, ez a terület azonban sokkal lassabban tudott fejlődni és kiépülni, mint a lőfegyver vagy kardgyártás, tekintve, hogy szinte teljesen nulláról kellett megteremteni a gyártás feltételeit, ráadásul komoly hiányosságok voltak mind nyersanyagban, mind pedig szakértelemben. Először vegyipari átalakításokra volt szükség, melyek Wagner Dániel vegyészeti gyárában kezdődtek meg, ahol gyutacs, kanóc és robbanóanyag gyártására álltak át. Ez és a korai időszak importjai kezdetben elégnek bizonyultak 1848-ban a Honvédség minimum-szükségletének kielégítésére.

Ugyanígy nehézségekkel küzdött az ágyúgyártás, ami szintén előzmények nélkül indult meg hazánkban és lassú ütemben folyt. Központja a váciúti öntöde lett. A telephely kezdeti

teljesítménye szakértelem és megfelelő technológiai háttér hiányában ugyan alacsony volt, de fokozatosan és lassan növekedett, így december 23-ig bezáróan a Honvédség összesen harmincnégy különböző űrmértékű löveget kapott az öntödéből. Ezenkívül a jakobfalvi üzemben is folyt ágyúcsőöntés, valamint a betléri vasgyárában is, amit Nádasdy Tamás ajánlott fel az államnak hadiipari célokra.

Idővel a nyersanyag hiány is mindinkább éreztette hatását, a kormány a helyzetet külföldi importtal, valamint a céhek és magán emberek önkéntes beszolgáltatásra való felszólításával próbálta enyhíteni. A szintén jelentkező munkaerőhiányt ennél valamivel egyszerűbb volt kezelni, az OHB más nehézipari területekről vezényelte át a munkásokat a hadiipari gyárakba, mesterembereket vont be a termelésbe és az osztrák, valamint horvát hadifoglyokat is munkára fogta. Ez megoldotta az emberhiányt, a szakértelem hiányát azonban nem pótolhatta ez a fajta munkaerő pótlás, ráadásul a hadifoglyok munkamorálja érthető módon igen alacsony volt.

3.2.3. Újraszervezés Pest osztrák kézre kerülése után

A kezdeti nehézségek után úgy tűnt, a gyártás végre fellendült és tartható szintet ért el. A korábbi nagymértékű hiányok kezdtek csökkenni, hála az áldozatos, kemény munkának, ráadásul a külföldről vásárolt gépek is megérkeztek a csempész utakon. A fellendülést azonban derékba törte Pest-Buda elvesztése 1849. január 5-én, ami a Pesti Fegyvergyár elvesztését is jelentette.

A kormány a helyzetet azzal próbálta menteni, hogy megkezdte a gyár felszerelésének és munkásainak azonnali áttelepítését a Tiszántúlra. Ez azonban rengeteg nehézséggel és főleg idővesztéssel járt az ország rossz infrastruktúrája miatt. Útközben több gép is megsérült, ráadásul az új helyen az alapfeltételeket (helyiséigény, raktározási lehetőség, stb.) is ismét meg kellett teremteni. Ez több hetes késést jelentett, ami alatt komoly hiányok álltak elő a frontvonalon harcoló zászlóaljok készleteiben. Ráadásul az ellenség előrenyomulásával fontos nyersanyagforrásoktól esett el a kormány, és a Pesti raktárkészletek nagy részét is hátra kellett hagyni, ami tovább mélyítette a hadiipar válságát. (Mérei, 1951. 400.)

Jókai Mór minderre így emlékezett: „Több mint 500.000 mérő gabonakészlet, tömérdek ruhaszer, ágyúk, muníciók, 40.000 készíttetlen puskacső, a fegyvergyár, harminckét banksajtó s a hadikormányzat minden elsődleges készletei egyedül Pestre lévén gyűjtve, azokat mind

tovaszállítani, legfeljebb 5-6 nap alatt, herkulési munkának látszott. A készletek nagyobb része csakugyan itt is maradt, s a császári fővezér kezébe jutott.” (Jókai, idézi Varga, 1998. 119.)

Pest bevétele után az új központ Nagyvárad lett, ahol műhelyként a vár helyiségei szolgáltak. A helyszín tehát nem igényelt lényeges átalakítást, így megfelelőnek bizonyult, ezért ide érkeztek meg a pesti üzemből kimentett gépek és nyersanyagok, és itt kezdődött a hadiipar újraszervezése. Komoly problémát az jelentett, hogy a kisváros kívül esett a főbb kereskedelmi útvonalakon, ami a szállítást nagyban megnehezítette. A gépek átszállítása sem volt zökkenőmentes, a szervezésért felelős Rambauer Tivadar hanyag, kapkodó munkája miatt útközben több alkatrész elveszett vagy megsérült, ez pedig lényegesen visszavetette a költözködést.

Az új gyár a költözés nehézségei és a pestinél sokkal rosszabb körülmények ellenére már január 14-én megkezdte a működést, a folyamatos gyártás azonban csak két héttel később tudott beindulni. Kossuth emiatt a kimaradás miatt és a nem megfelelő szintű termelés miatt folyamatosan bírálta a gyárat, habár Lahner mindent megtett embereivel, hogy orvosolják a Honvédség drasztikus lőfegyver- és lőszerhiányát. A termelés végül februárra érte el csúcspontját, mikor már képes volt Nagyvárad is előállítani a napi 40 000 lökupaot és 300 puskát útnak indítani Debrecenbe, ami a rossz körülményeket figyelembe véve jelentős eredmény volt, bár elmaradt a korábbi, pesti termeléshez képest. (Méri, 1951. 402.)

A fegyverhiányt tovább mérsékeltek a kisebb, vidéken felállított üzemek, például a kobolapolyai vashámor, ami fegyvercsövek öntésére és fegyverek javítására lett átalakítva, valamint a debreceni és kolozsvári javító műhelyek. Ezenkívül Debrecenben a gőzgépeknek és a Besztercebányáról menekült munkásoknak köszönhetően szintén elindult a fegyvergyártás.

Nem csak puskára, de lőszerre és löporra is hatalmas szükség volt, azonban a hazai termelés sajnos nem volt sem elég hatékony, sem elég megbízható. A lőszerek minősége siralmas volt, ráadásul a löporgyártás is akadozott a nyersanyag – főként a kén és salétrom – hiány miatt. Az se segített a helyzeten, hogy a debreceni berendezkedés után csupán a nagybányai löpormalom maradt a kormány kezén, a veszprémi és egri, valamint a frissen felállított komáromi elveszett az előrenyomuló osztrákok miatt, a rakamazi pedig túlságosan messze volt a salétromfőzdéktől. Szerencsére a kormány elégséges készletekkel rendelkezett ezen a téren, így a hiány 1849-ben még nem volt drámai, a következő évre azonban azzá válhatott volna, ha a forradalom elhúzódik.

Szintén rossz helyzetben volt a gyutacsgyártás, a veszélyes munkákat a kormány nyomása ellenére is csupán kevesen vállalták, a higanyval való munka rengeteg embert eltántorított. A helyzet súlyossága főként abból adódott, hogy a honvédség katonáinak közel fele gyutacsos puskát használt. A kormány napi száz gyutacs előállítására tett követelésének teljesülése is kevés lett volna, hiszen így is mindössze egy leadható lövés jutott volna naponta egy katonára. A francia Chateau üzeme azonban, ami egyedülként gyártott gyutacsot, még ennek a követelésnek is alig elenyésző részét, legfeljebb egynegyedét tudta fedezni.

Egy ideig úgy tűnt, az egyetlen hadipari ágazat, ami fellendülőben volt ekkoriban az az ágyúgyártás. A kezdeti nehézségek és szakmai hiányosságok mérséklődésének következtében a Pecszenzmártonban felállított ágyúgyár jó ütemben működött, májustól hetente két 12 fontos ágyú előállítására volt képes, ami a váradi gyár teljesítményével együtt jelentős javulást jelentett a honvédség ágyúkkal való ellátásában.

A kardgyártás ellenben teljesen leállt, bár korábban a kézműves mesterek becsatlakozása miatt ez a terület nem jelentett gondot. A jelentősebb vaskohók elvesztésével azonban megszűnt az acél utánpótlás, ami lehetetlenné tette a kardok gyártását. Hasonló okokból nehézségekkel küzdött a szuronygyártás is, ami főként Breznóbányán és Mecenzéfből folyt magánvállalkozók bevonásával. (Mérei, 1951.)

A legsúlyosabb hátráltató tényező a nyersanyaghiány volt, amit a kötelezően elrendelt beszolgáltatások sem tudtak mérsékelni. A beszolgáltatott ón és rézharangokból ágyút és ágyúgolyókat öntöttek, de a fémhiány a nyersanyagforrások elvesztésének következtében akkora volt, hogy februárban a műhelyek már ezüsttel kevert ágyúgolyókat öntöttek, ezt a módszert azonban az OHB gazdaságossági okokból rövid időn belül betiltotta. Költségessége ellenére azonban Kossuth később (a hiány drasztikus méreteire való tekintettel) mégis engedélyezte az ezüsttel való keverést. Mivel az ország minden külső forrástól elzárva, saját forrásaitól gyakorlatilag megfosztva harcolt, nem volt más megoldás.

A fémek mellett a papír hiány is kezdett drámai méretet ölteni, a Békés megyei papírgyárak nem tudtak lépést tartani a gyutacsgyártás szükségleteivel. Kossuth kénytelen volt a hadiipar szolgálatára bocsátani a Bihar megyei büntetőperiratokat, amiket 1820-ig visszamenően beszolgáltatottak a gyutacsgyárnak a hiány megoldódásának reményében.

A nehézségek ellenére a problémák tavaszra megoldódni látszottak. Ennek eredményeképp indulhatott meg a tavaszi hadjárat, melynek során a szabadságharc visszaszorította az osztrák seregeket és május 21-én végül visszafoglalta Pestet. Tragikus módon épp ez a sikersorozat vezetett a magyar hadi- és hadellátási ipar teljes összeomlásához. A kormány végzetesen elhibázott döntésének bizonyult a nagyváradon épp csak gyökeret vert és fellendülés

kapujában álló gyár visszaköltöztetése Pestre, ami újabb idő és forrás veszteségeket eredményezett, ráadásul újbóli termelésleállással is járt egy kétségtelenül kritikus pillanatban. Ez a késlekedés a honvéd csapatok ellátásában ismét fellépő súlyos problémákat okozott, ráadásul Pesten nem tudott időben új lendületet venni vagy akár ismét termelésbe kezdeni az fegyvergyár.

*„Engem az akadályok nem hátráltatnak,
hanem küzdelemre készítetnek.”*

//Klapka György//

4. A SZABADSÁGHARC BÁSTYÁJA – KOMÁROM

Komárom méltán tekinthető a szabadságharc bástyájának. Habár 1848 decemberétől a város szinte folyamatosan ostrom alatt állt, egyetlen egyszer sem került osztrák kezére, mindvégig megmaradt a magyar szabadságharc bevehetetlen, stratégiai fontos pontjának, így akadályozva, hogy az osztrák császári seregek megerősíthessék egységeik összeköttetési vonalát.

Komárom városának stratégiai fontossága több tényezőtől adódott. Kedvező földrajzi elhelyezkedése fontos közlekedési gócponttá tette, ráadásul az egykori Habsburg Monarchia közepén feküdt, Bécstől és Budától nagyjából azonos távolságra. Ugyancsak itt volt az a kétszázezer fő befogadására képes erődítményrendszer, melynek kiépítését a szabadságharc kitörése félbe szakította ugyan, de a félkész erődítmény is elegendő volt, hogy Komárom az ország egyik legjelentősebb katonai támaszpontjává váljon a szabadságharc alatt. A város jelentőségét Kecskés László a következőképpen írja le a komáromi erődrendszerről írt munkájában: „[...] aki Komáromban parancsol, az az egész messze környéknek is az ura.” (Kecskés, 1992. 6.)

4.1. Komárom vármegye természeti adottságai

Komárom vármegye természeti adottságairól részletekben gazdag képet kaphatunk Fényes Elek 1994-ben kiadott munkájából. A szerző művében a vármegye 1848-as határait figyelembe véve, 685 283 hold nagyságúra becsülte a vármegyét, melyből mezőgazdaságilag megművelhető, „hasznos” területnek mintegy 528 871 hold tekinthető véleménye szerint, ebből a területből pedig 207 046 hold szántóföld. (Fényes, 1994.) Látható tehát, hogy a komáromi vármegye ugyan „csak” a harmincötödik legnagyobb megye volt a Monarchiában, mezőgazdasági területeit tekintve igen gazdag volt.

A városnak egy másik elhelyezkedéséből fakadó jelentősége is volt, mégpedig az, hogy három fontos terület, Csallóköz, Mátyusföld és a Dunántúl találkozási pontjánál feküdt. Ezek közül a Csallóköz közel a vármegye negyedét tette ki hatalmas feketeföld rónáival, melyek erdőtlen, vizenyős területe, bár nem volt kifejezetten dús termőerejű, megfelelő műveléssel jó termés hozamot (átlagos években 6-8 magtermést) biztosított, ami lehetővé tette Komárom

városának élelemmel való ellátását anélkül, hogy messziről kellett volna terményt ideszállítani.

Szintén ennek a szerencsés elhelyezkedésnek volt köszönhető, hogy Komárom az ország egyik legjelentősebb közlekedési gócpontja volt, hiszen a három említett tájegységet az itt található hidak kötötték össze, itt voltak minden időben járható utak és biztonságos révek mind nyugat-keleti, mind pedig észak-déli irányban. (Kecskés, 1992. 7.)

Állattenyésztés tekintetében szintén Fényes Elek gyűjtése szolgáltat áttekintő képet. A vármegye, főként Csallóköz területén a lótenyésztés volt jellemzően elterjedt, az itt nevelt állatok között a nemesek jóvérű állatai, és az ószőnyi, újszőnyi valamint almási tenyésztők kocsi húzásra tenyésztett erős lovai egyaránt megtalálhatóak voltak. A juh és sertés tenyésztés kisebb mértékben volt jellemző a megyére, vágóállat inkább a szarvasmarha volt. Ezenkívül a vármegye számos folyója és tava gazdag volt halban, a halászat Komárom vármegye kereskedelmének szempontjából is jelentős volt. (Fényes, 1994.)

A megye területe bányászati szempontból már jóval szegényesebb volt. Ércetek tekintetében csupán az arany volt említésre méltó, melyet főként Komárom város környékén mostak ki a Dunából, ezenkívül mész- és kőszén kitermelésben jeleskedett a vármegye. Fényes adatai alapján a két Zsömlénél megnyitott bányászakna kitermelése akár az évenkénti százezer mázsás volument is tudta éveken át tartani.

Látható, hogy Komárom és környéke bár ásványkincsekben nem bővelkedett, mezőgazdaságilag mégis igen gazdag területnek számított. Annak fényében, hogy 1848 decemberétől a város szinte mindvégig ostrom alatt állt, ez igen jelentős előnyt jelentett, hiszen ostrom esetén az egyik legégetőbb kérdés, hogy a körülzárt város képes-e lakosságát és katonáit élelmezni. A megye adottságainak köszönhetően azonban a várban állomásozó csapatok és a lakosság élelmezése csak rendkívül szélsőséges esetben jelenthetett problémát.

4.2. Hadiipar Komáromban

Bár Komárom lakosságának jelentős hányada dolgozott iparosként, a vármegye és környező területeinek ásványkincsekben való szegénysége nem tette sem indokolttá, sem lehetővé, hogy jelentős ipar épüljön ki Komárom városában. A vármegyében a kézműipar főként a mezőgazdasági terményeket feldolgozó malomiparra (Komárom városában a Duna mentén 36 vízimalomban dolgoztak a molnárok) valamint a ruhaneműk készítésére (a megyében mindegy 930 takácsmester dolgozott) összpontosultak. A vassfeldolgozás szinte egyáltalán nem volt jellemző a területre, a kovácsok és lakatosok száma elhanyagolható volt a

vármegyében. A kereskedés is főleg a gabonára, lisztre, halra és épületfára korlátozódott. (Fényes, 1994.)

Látható, hogy bár Komáromban igen jelentős volt az iparos és kézműves tevékenységet folytató lakosság, a hadiipar kiépítéséhez szükséges anyagi forrásokkal illetve a szükséges tudást birtokló szakemberekkel a város szinte egyáltalán nem rendelkezett. Ráadásul a környező terület nagyobb városai sem bírtak saját hadipari telephellyel, Budapest volt a legközelebbi város, ahol hadipari gyártás folyt. (2. számú melléklet.) Annak fényében, hogy Komárom katonai szempontból milyen fontos szerepet játszott a szabadságharc eseményeiben ez meglehetősen problémás volt, 1849 tavaszáig a város mégsem rendelkezett hadüzemmel. Arról, hogy az első ostrom alatt a város védőinek ennek következtében milyen nehézségekkel kellett megküzdeniük csupán szerény számú forrás és utalás áll rendelkezésre, melyeket a következő alfejezetben ismertetek.

Az első löpőmalom csupán a tavaszi hadjárat után települt a városba. Kossuth 1849. április 26-án utasította Puky Miklós kormánybiztost, hogy haladéktalanul gondoskodjon erről, ezzel párhuzamosan pedig Lenkey János tábornok, Komárom ideiglenes parancsnokának javaslatát is elfogadta arról, hogy a Duna bal partján, az újjvárossal összeköttetésben álló, bombabiztos épületeket emeljenek, melyekbe fegyver-, ágyú-, mozsáröntőműhelyek és ruhakészítő üzemek települhetnek. (Bakó, 1942.) Fontos megemlíteni azt is, hogy a várban található műhelyek a lövegcsőöntésen kívül már korábban is képesek voltak ellátni minden tüzérséggel kapcsolatos technikai és felszerelési feladatot ellátni. (Csikány, 2000.)

A komáromi hadüzemek termeléséről sajnos pontos, vagy bővebb adatok nem maradtak fenn. Mindössze annyit lehet tudni, hogy Kossuth a korábban Pesten dolgozó Chateau francia vegyészt és Skopáll főhadnagyokat is a városba rendelte, hogy a lőszergyártás megkezdődhessen a gyutacs- és lőporgyárban, melynek építésére 1849. június 6-án adott parancsot Kalpka. (Bakó, 1942.)

4.3. Az ostromolt város hadellátása

Ahogy azt a történelmi események ismertetésénél bemutattam, Komárom vér nélkül került a magyar forradalom kezére, ami hatalmas eredmény volt, ráadásul helyzeti előnyt is jelentett a szabadságharc számára. Hiszen amíg a város a magyarok kezén volt, addig az osztrák seregnek nem volt lehetősége erős alapot biztosítani magának, ahonnan a Felső-Duna egész vidékét, a határtól a fővárosig az ország leggazdagabb részét uralhatta volna, annak lehetősége nélkül, hogy a cs. kir. seregek utánpótlási vonalát veszély fenyegetné.

Komárom magyar kézen tartásának tehát kiemelt jelentősége volt, a városban azonban nem volt hadiipar, ami az ostromgyűrűbe zárt város szükségleteit képes lett volna kielégíteni. Arról, hogy miként jutott mégis a szükséges hadfelszerelés a várba és milyen tételben, szűkös forrásanyag áll rendelkezésre.

Dolgozatnak ebben a fejezetében korabeli források, valamint a komáromi helyzetet feldolgozó munkák segítségével próbáltam összegyűjteni és összegezni az ostrom alatt álló város lakosságának és az itt állomásozó katonaságnak az ellátási szükségleteit, számba véve az étellemezési, ruházati szükségleteket, az újoncok felfegyverzésének problémáját, valamint a várvédő tüzérség helyzetét és mindezek ellátásának pénzügyi vonzatait.

4.3.1. Az étellemezés kérdései

Mint az korábban már bemutatásra került, Komárom vármegye mezőgazdasági szempontból rendkívül kedvező helyzetben volt. Csallóköz termőföldjei, az itt összefutó folyók és gazdag tavak halhozama és az állattenyésztés révén a városban nagymennyiségű étellemezert lehetett felhalmozni, anélkül, hogy a készleteket messziről kellett volna ideszállítani. Ezeknek az adottságoknak köszönhetően a reformkori Rév-Komárom volt a történelmi Magyarország gabona és fatereskedelmének központja, mindemellett pedig az egyik legvirágzóbb kézműves- és kereskedő városa. (Mácza, 1998.) Étellemezés szempontjából tehát a város rendkívül szerencsés helyzetben volt. Bár pontos adatok nem állnak rendelkezésre arról, hogy a városban felhalmozott készletek mekkorák voltak, Szinnyei naplójában így írt Komárom felszerelésének helyzetéről: „A magyar kormány bőkezűleg gondoskodott a vár felszereléséről, étellemezéséről és az erősítésekről;[...]" (Szinnyei, 1887. 51.)

Látható, hogy Komárom étellemben nem szenvedett hiányt, mikor az országba benyomuló osztrákok megkezdték az első ostromgyűrű felállítását. A várparancsnokság és a város önkormányzata felkészült az ostromra, a raktárakat és pincéket megtöltötték étellemezettel, a város iskoláit, kolostorait lefoglalták hadikórházaknak, az ostromgyűrűben rekedt lakosság és várvédő honvédek mégis hosszú, megpróbáltatásokkal teli hónapok elé néztek.

A felhalmozott készleteket még az ostromgyűrű felállása előtt az 1848. szeptember 17-én tomboló tűzvész rongálta meg, melyben a város nagy része leégett, s odaveszett tizenkilenc, a Dunán horgonyzó gabona- és sószállító hajó. A város épületeiben keletkezett károk helyrehozására Tóth Lőrinc indítványára a képviselőház 300 000 forint kamatmentes kölcsönt szavazott meg 1848. szeptember 21-én.

A másik csapásra, ami a várban felhalmozott élelmiszerkészleteket is érintette 1849. január 22-én került sor. A város Vág-Dunához közeli részét előntő jeges ár bejutott a vár kazamata rendszerébe is és komoly károkat okozott az ott tárolt élelemben.

Mindezek ellenére nincs feljegyzés arról, hogy Komárom várának védőit, vagy a lakosságot éhezés fenyegette volna az első ostrom alatt. Gelich Richard összefoglaló munkájából is mindössze annyi szó esik a város élelmezésének kérdéséről, hogy Puky Miklós, aki 1849 januárjában érkezett a várba, hogy a kormánybiztosi teendőket ellássa, kemény kézzel, szigorúan körmére nézett az élelmezési szakmának. (Gelich, 1882/III. 52.)

1849 nyarán, mikor az osztrák seregek második alkalommal zárták körül a várat, már sokkal inkább égetővé vált az élelmezés kérdése. Ebből az időszakból pontosabb adatokkal szolgál a forrásanyag, Szinnyi naplójában részletes, tételes felsorolás található a várban lévő élelmiszerkészlet nagyságáról, ami a következőképpen nézett ki: „A vár élelmezésére készletben volt liszt és hüvelyes vetemény 4 óra, hús 3-ra, bor 3-ra, zab 6-ra, széna és szalma pedig 2 óra. [...] Klapka okulva a téli ostrom következményeiből, mindenek előtt az elégedetlen elemektől akarta megtisztítani a várost; különösen az élelmi szerekkel való gazdálkodást tartván szem előtt, a fölösleges fogyasztókat a városból eltávolítani igyekezett.” (Szinnyi, 1887. 223.) Ujházy László kormánybiztos 1849. szeptember 3-án kiadott rendelete az ostromállapot felújításáról szintén azonnali távozásra szólította fel azokat az idegeneket, akik saját maguk ellátásához kellő mennyiségű élelemmel nem rendelkeztek. (3. számú melléklet.)

A fellelhető források alapján úgy tűnik, Komárom vezetőinek a második ostrom alatt sokkal inkább be kellett osztaniuk az élelmiszerkészleteket. Hogy ennek mik lehettek az okai, arról 1848/49-es termelési adatok híján csupán feltételezésekkel lehet élni. Mivel a vármegyét 1848 decemberétől szinte folyamatosan csaták dúlták fel, valószínűsíthető, hogy a szántóföldek bevetetlenek maradtak, a mezőgazdasági termelés pedig visszaesett, ráadásul feljegyzésre került az is, hogy az 1849-es tavaszi hónapok áradásai Komárom környékét szinte egészen előtötték. Ez a város körüli első ostromgyűrű felállítását gátolta, emiatt kedvező volt a várvédők számára, a környék mezőgazdasági hozamának azonban bizonyára nem kedvezett.

Ráadásul augusztus végére nyilvánvalóvá vált, hogy a szabadságharc minden más fronton véget ért, Komárom magára maradt. Klapka és a város vezetősége tisztában volt a ténnyel, hogy nem várhatnak semmiféle külső segítséget, a várvédelemnek a korábban felhalmozott készletekkel kellett kitartania legalább addig, amíg a fegyverletételi egyezmény megszületik.

Ezen a ponton érdemes kiemelni az 1849. augusztus 3-ai utolsó sikeres kitörést a városból, melynek során a komáromi várvédők kezére került az osztrák csapatok részére érkező hadtáp készletek egy igen jelentős része.

Az ekkor zsákmányolt élelmiszerkészletről az adatok némiképp eltérőek, Kedves Gyula erre vonatkozó tanulmányában például 3000 ökörből álló szállítmány elfogásáról ír, (Kedves, 1992.) míg Gelich Richárd könyve szerint a zsákmány csupán 2750 ökör volt és több zabbal rakott szekér. (Gelich, 1889/III. 895.) Az ebben az időszakban megjelenő komáromi napilap, a *Komáromi Lapok* ugyanakkor (valószínűsíthetően némi túlzással) 3800 vágómarha sikeres megszerzéséről tudósította a város lakosait, valamint további 16 rakhajóról és további 20 hajó sóról, melyeket Győrben foglaltak le a komáromi honvédek egyéb, jelentős készletek mellett.

A kitörés során szerzett zsákmányról Szinnyei is beszámol naplójában Klapka és Ujházy falragaszát idézve, melyen a következő élelmezéssel kapcsolatos tételek szerepeltek: 2624 vágóökör, 804 hízó sertés, 35 mindennemű élelmi cikkekkel s felszerelési szerekkel terhelt hajók. (Szinnyei, 1887.) Valószínűsíthetően ezek a legpontosabb adatok arról, hogy mekkora élelmiszerkészletekre tudta a komáromi várvédő sereg rátenni a kezét a kitörés során. Bármelyik adatot fogadjuk azonban el, az biztos, hogy a hadizsákmány jelentős volt.

4.3.2. Ruhaneműk kérdése

Arról, hogy a ruházkodás az ország egészére nézve problémát jelentett, különösen a forradalom első évében vannak adatok, azt azonban nem lehet tudni, hogy Komáromban voltak-e problémák azt illetően, hogy az újoncok számára egyenruhát tudjon a honvédség biztosítani. Ennek feltehetően az volt az oka, hogy Komárom környékén nagy számban jelenvoltak a ruhaneműk készítésével foglalkozó mesteremberek és iparosok, akik valószínűsíthetően bekapcsolódtak a hadellátási termelésbe a kormány 1848 végi kezdeményezésének hatására.

Arról, hogy az első ostrom idején bármiféle nehézség volt a honvédek ruházása terén csupán a *Komáromi Értesítő* felhívásai tesznek tanúbizonyságot. Mack ezekben a felhívásokban sorozatosan szólítja meg Komárom lakosságát – különösen a hölgyeket – hogy önkéntes munka, vagy megszabott árjegyzék alapján kiszámított bérezés fejében segítsenek be a varrással kapcsolatos munkálatokban. Ez az igény azonban nem csupán ruhaneműkre vonatkozott, ahogy azt jól mutatja például az *Értesítőben* 1849. április 1-jén megjelent felszólítás, mely a következőképpen hangzott: „[...] Számos töltény zacskók lennének megvarrandók. Kiszabva már megvannak, csak összevarrások szükségeltetik. Aki e munkát,

melyért ha kívántatik egy megállapított árjegyzék alapján fizetés is jár felvállalni szándékozik, alulírott nál a belvárbán vagy személyesen, vagy biztos küldöttek által jelentkezni sziveskedjen. Közre munkálásokat hálás elismeréssel fogad a hon és Komáromnak tüzerparancsnoka Mack.”

A második ostrom idejéről szintén szegényesek a témát illető adatok. Arról, hogy a városban az újoncok ruhával való ellátása is problémába ütközött csupán homályos elképzelésünk lehet a Komáromi Lapokban megjelent hirdetmények alapján, melyekben az Értesítő korábbi példáját követve kért segítséget a város vezetősége a komáromi hölgyektől varrási munkálatokhoz. Gelich Richárd szintén a ruházatot emeli ki munkájában, mint hiánycikk, mikor a második ostrom előtti állapotokat veszi sorra: „[...] A szükséglet tehát – bor kivételével – néhány hónapra fedezve volt. Nagyon érezhető volt azonban a ruházat hiánya, mely jobbra már erősen megnyűtt.” (Gelich, 1889/III. 912.) Végül erre a ruházati problémára utalhat az augusztus 3-ai kitörés után megjelent tudósítások hangvétele is, melyekben a különböző zsákmányolt ruhaneműkkel kapcsolatban nagy lelkesedés volt tapasztalható. „Honvédeink végre új ruhában járhatnak” – írja a Komáromi Lapok, miután beszámol arról, hogy a Győrben szerzett hadizsákmány részét képezte 40 szekér ruhanemű, egy egész ruhatár.

4.3.3. A várvédő tüzérség helyzete

A komáromi vártüzérség helyzetéről Csikány Tamás *Honvédtüzérség az 1848-49-es szabadságharcban* című műve valamint Szinnyei József naplója ad remek áttekintő képet. A komáromi vár felszereltsége igen jó volt várvédő lövegek szempontjából, Szinnyei leírása alapján az eredeti tervek szerint négyszáz nehéz löveggel és mozsárral számoltak a tervezők, hogy az elkészülő erődítményt megvédjék. (Szinnyei, 1887.)

1848 nyarára ennek a tervezett mennyiségnek már a háromnegyede, közel háromszáz különböző űrmértékű löveg a komáromi várban volt. Ezek a lövegek a vár magyar fennhatóság alá kerülésekor szintén a honvédség kezére jutottak, Komárom vára tehát ilyen szempontból jó helyzetben volt, mikor a várost első alkalommal ostromgyűrűbe zárták az osztrák csapatok. Az első ostrom idején azonban ezeknek a lövegeknek csupán alig fele volt felállítva. Ennek legfőbb oka a tüzerállomány létszáma volt, Komáromban jóval több volt ugyanis a felhalmozott löveg, mint amennyi az kezelésükhöz szükséges kiképzésen átesett várvédő. Ezen kívül a lövegek felállításának ütemét meghatározta az is, hogy a várban

található műhelyek milyen tempóban tudták elkészíteni a szükséges talpazatokat, ágyazatokat. A meglévő lövegek száma ugyanis részben csak csövekre vonatkozott. (Csikány, 2000.)

Hogy lőporból és lőszerből milyen készletekkel rendelkezett a vár, arról csupán bizonytalan adatok állnak rendelkezésre. A vártüzérség folyamatosan igyekezett löni a felálló osztrák egységeket, hogy így akadályozza az ostromlövegek felállítását és a felvonuló ellenséget zavarja. Erre különösen márciusban volt szükség, néhány nap sikeres és aktív támadó fellépés után azonban Mack alezredes a lőszerrel való takarékoskodásra való hivatkozással leállította a tüzelést. (Szinnyi, 1887.) Az osztrák csapatok ennek következtében zavartalanul tudtak felvonulni és március 20-án megkezdeni a város bombázását.

Ahogy azt Csikány Tamás is leírja: mivel nem állnak rendelkezésre pontos adatok a vár lőszerkészletéről, ezért szinte lehetetlen megállapítani, hogy Mack intézkedése valóban szükséges lépés volt-e vagy valóban kötelességmulasztás történt, ahogy azzal a várvédő bizottság szakértő főtisztjei vádoltak. Az biztos csak, hogy Puky Miklós március 31-én letartóztatta Mackot, a felháborodott polgárság megnyugtatósára pedig, akik megkedvelték a tüzérségi tisztet, felhívást intézett, melyben tisztességes és igazságos vizsgálatot ígért Mack számára. (4. számú melléklet.) Mackot végül csak augusztus 23-án engedték szabadon, mivel a bizottság nem tudta egyértelműen megállapítani, hogy márciusi intézkedése jogos volt-e.

Számszerű adatok csupán a város felszabadítása utáni időszakról vannak. A város felszabadításakor mindössze alig 2000 mázsa lőpor volt Komárom raktárkészletében. Igaz, az első ostrom idején a várban található lövegeknek alig a fele volt valóban felállítva, ez a mennyiség azonban a már felállított lövegek ellátására is csak szűkösen volt elegendő. Görgei április 22-én keltezett levelében így írt Kossuthnak Komárom helyzetéről: „A vár az eddigi ostromoltatás által keveset szenvedett, mindamellett szorgos szükség, hogy újbóli felszereléséről rögtön gondoskodás történjék. Evégett holnap és holnapután minden hiányzót összeírandom, és azt Kormányelnök úrnak hovahamarábbi intézkedés végett beküldöm.” (Görgey levelezéséből, idézi Hermann, 1994. 972.)

Kossuth a helyzet felmérése után, már április 26-án utasította Puky Miklóst, hogy haladéktalanul gondoskodjon egy komáromi lőpormalom felállításáról és üzembe helyezéséről. Időközben Klapka arról is hírt kapott, hogy Péterváradon 8193 mázsa lőpor van felhalmozva, melynek egy része elszállításra vár váradra, ezért helyettes hadügyminiszterként, Kossuth beleegyezésével intézkedett, hogy a felhalmozott lőporkészlet egy részét, de legalább 1000 mázsát kötelezően átszállítsanak Péterváradról Komáromba. (Bakó, 1942.) Ez egy időre mérsékelte a komáromi lőpor hiányt.

A tavaszi hadjárat sikere után Klapka maradt Komáromban, aki folytatta az erődrendszer megerősítését és felkészítette a várost egy újabb lehetséges ostromra. A pesti hajógyárból Komáromba hozatta a faanyagot, hogy a sáncokat megerősítse, mielőtt lövegekkel szerelné fel. Buda visszafoglalása után 1849. május 21-én a zsákmányolt 162 darab löveget is Komáromba szállították, így a komáromi lövegek száma megközelítette az 500 darabot. Ezek közül július közepére 246 darab volt felállítva, de ez a szám folyamatosan növekedett, a kapituláció idejére meghaladta a háromszázat. (Csikány, 2000.)

Komárom második ostromának megkezdődésekor uralkodó állapotokat Szinnyi a következőképpen örökölte meg naplójában: „A bástyákon és az elsáncolt erődökben 300 nehéz ágyú volt elhelyezve, ezekhez még 40-50 részint ostrom-, részint tábori ágyú felszerelése rendeltetett meg a tüzér-telepen. – Puska 5000 volt készletben. – Azonban hiány volt lőporban, mely az 1000 mázsát alig haladta meg, ez pedig a hosszabb ostromhoz szükséges készletnek alig negyed része. Salétrom volt 1000 mázsa a raktárban.” (Szinnyi, 1887. 223.)

Gelich Richárd ugyanezeket a készleteket írja le, azzal kiegészítve, hogy „Azonkívül volt Komáromban egy fegyver- és egy lőkupakgyár, valamint egy lőpormalom részint már üzemben, részint felállítandóban. [...] E mennyiségre szorítkozva az őrség, ha takarékosan jártak el, minden esetre tarthatta magát jó ideig.” (Gelich, 1889/III. 891.) Látható tehát, hogy ekkorra beindult a komáromi lőpormalom termelése is, a probléma csupán az, hogy ennek volumenéről nincsenek feljegyzések.

Ezt a felhalmozott készletet növelte az a 700 mázsa lőpor is, amit a sikeres augusztus 3-ai kitörés során, Győrben hagyott hátra az osztrák sereg. A sikeres kitörés során azonban nem csupán lőpor, újabb ágyúk és lövegek is kerültek a komáromi védők kezére. Szinnyi ezek számát naplójában 30, többnyire 24 fontos ágyúra teszi, míg Gelich ellenben tizennégy beszegezett 8 fontos és további hét darab 12 fontos ágyúról ír. A *Komáromi Lapokban* augusztus 5 és augusztus 9 között megjelent, lelkesítő hangvételű tudósítások összesen 43 zsákmányolt ágyúról adtak hírt. Augusztus 6-án például a következő rövid cikk jelent meg a napilap hasábjában: „Az ellenség, miután a Léli szigetet odahagyta, jónak látta az aranyosi sánczokból is kivonulni; és 18 24 fontos ágyút hagyott hátra ajándékba. Köszönjük szépen, fogjuk tudni használni.”¹

A számszerű adatok ugyan kismértékben eltérnek egymástól, de az jól látható, hogy a komáromi tüzérség ismét harcra készen, alaposan felszerelve nézett az újabb ostrom elé, mire

¹ *Komáromi Lapok*, 1849. augusztus 6.

Haynau megérkezett. Bár a második körülrzés alatt a tüzérségnek nem volt lehetősége bizonyítani felkészültségét, valószínűleg az ő jelenlétük is hozzájárult ahhoz, hogy az osztrák vezetés inkább választotta a tárgyalások útját a mindkét fél számára nagy veszteségeket ígérő ostrom helyett. (Csikány, 2000.)

Az ugyanis a számokból is jól kitűnik, hogy a komáromi tüzérség rövid időn belül mennyire megerősödött. Mikor Johann Kothny 1849 januárjában beteget jelentett és végleg leköszönt posztjáról a várban valamivel több mint 300 üteg volt, melyeknek kevesebb, mint fele volt felállítva. Az 1849. december 21-én keltezett kimutatás szerint azonban, melyet szintén Kothny százados ellenjegyzett, az osztrákok a vár átadásakor 519 löveget vettek át, ezek közül 241 volt lövegtalpon, további 69 pedig különböző mozsár száron felállítva. (Csikány, 2000.)

4.3.4. Fegyver és lőszer szükséglet

„Mindent, ami raktárba való, minden gyűjtéléket Komáromba küldöttem és küldöm folyvást. Lázár tábornoknak ott a helye, ott szerelhet fel bátran – itt semmit sem tehet.” írja Görgei (idézi Hermann, 1994. 943.) 1848. december 1-jén, Pozsonyból Kossuthnak. Ekkorra a Komáromi várban szinte csak magyar katonák maradtak, a korábbi osztrák vezetőség távozott, a tüzérség nagy részét pedig a lakosság bizalmatlansága miatt eltávolították. Szinnyei naplójában így ír a komáromi helyzetről. „[...] Komárom védelmére nézve bámulatos dolgok történtek, mert rövid idő alatt a gyalog honvédség, tüzérség és lovasság csaknem megkétszereződött; ugyanis Görgei elvonulásakor még alig volt 6000 ember fegyverrel hiányosan ellátva és betanítva; csak azután alakultak át igazi honvédekké, fegyverrel látták el mind és betanították őket, így lettek harcképesekké.” (Szinnyei, 1887. 51–52.)

A fentebbi két idézetből is látszik, hogy miután Görgei visszavonulni kényszerült a főváros felé, Komárom megerősítése kiemelt fontosságúvá vált a közelgő ostrom fényében. A vár magyar kézen tartása több, korábban már ismertetett okból is stratégiai fontosságú volt. Ennek köszönhetően a várórség 1848 végére 10 640 főből állt, igaz, túlnyomó részt újoncokból.

Bár erről az időszakról is kevés számszerű adat áll rendelkezésre, feltételezhető, hogy a komáromi várvédők felfegyverzése az első ostrom alatt még nem ütközött nehézségekbe. Szinnyei ugyanis mindössze ennyit ír naplójában az akkori helyzetről: „A magyar kormány bőkezűen gondoskodott a vár fölszereléséről, élelmezéséről és erődítéséről; [...]” (Szinnyei, 1887. 51.)

A forrásanyagban arra vonatkozóan nincs adat, hogy küldetett-e valaki gyalogsági löfegyvereket Komáromba az első ostrom előtt, illetve alatt. Görgei leveleiben csupán átfogó utalások vannak „raktárba való” készletekről, a későbbiekben pedig nagy kaliberű várvédő ütegek elszállításáról esik szó. A város felszabadítása után is a lőszer valamint lőpor hiány kérdése kerül inkább előtérbe, a sikeres tavaszi hadjárat után Wagner őrnagy Klapkától arra kapott utasítást, hogy Komárom részére különböző gyáraktól lőszert rendeljen, ennek a rendelésnek a tételes mennyiségéről azonban nincs adat. Feltételezhető, hogy ekkor a komáromi egységeknél még nem lépett fel fegyverhiány, a honvédség katonái csupán lőpor és lőszer híján voltak, hiszen a vár megerősítésére tett törekvések mind ezek beszerzését, felhalmozását szorgalmazták.

Gelich Richárd Komárom fegyverkészletét mintegy 5000 gyalogsági löfegyverre becsülte könyvében, arról, hogy ez nem elégséges az újoncok felszerelésére, először az 1849. augusztus 3-ai sikeres kitörés után kiadott újoncozási rendeletben van bizonytalan utalás. A rendelet második pontja ugyanis így hangzik: „2-or. Ha löfegyverrel el nem láttathatik, kaszával álland ki.” (5. számú melléklet.)

Klapka a sikeres kitörés után futárral értesítette Kossuthot és Görgeit arról a tervéről, hogy a várórség mellett négy héten belül szándékozik még 30 000 embert felállítani. Klapka terve az volt, hogy a felkelés további lépéseit a Duna jobb partján folytatja, 15 000 embert, kétharmad részben újoncokat hagyva hátra Komáromban, hogy a várat őrizze. Ezekből a tervek közül azonban nem lett semmi, miután a világsi fegyverletétel híre elérte, Klapka haladéktalanul elhagyta embereivel Győrt és visszavonult Komáromba.

A sikeres augusztusi kitörés kétségtelenül fellelkesítette a lakosságot, rövid időn belül valóban mintegy 6000 újonc jelentkezett a komáromi honvédség soraiba. Ezeknek az újoncnak a felfegyverzését Klapka minden bizonnyal a hadizsákmányként szerzett osztrák gyalogsági fegyverekkel képzelte el. Gelich erre vonatkozó adatai szerint a hadizsákmány 3000 löfegyver volt, Szinnyi azonban naplójában jóval nagyobb tételről számol be, mintegy 5000 darabról, valamint 30 lőszerral teli kocsiról és rakétakészletről. (Szinnyi, 1887. 238.) A Komáromi Lapokban számba vett hadizsákmány szintén Szinnyi adatait támasztja alá, a hadilap cikkeiben 2000 gyutacsos fegyverről, további 3000 Győrben lefoglalt gyalogsági fegyverről (melyek típus szerint nincsenek megnevezve) valamint 80 szekér, szintén a győri raktárkészletből beszerzett munícióról esik szó augusztus 5. és 9. között.

Feltételezhető tehát, hogy a zsákmány valódi nagysága ehhez az 5000 gyalogsági fegyverhez állt közelebb, Gelich adatai pedig csupán a zsákmány győri részére vonatkoznak. Az minden este biztos, hogy Komárom a kitörés révén megoldotta saját ellátását. Bár a

szabadságharc ügye az ország egészére nézve elesett, a komáromi vár védői a frissen felhalmozott készleteknek köszönhetően még valószínűleg hónapokig tartani tudták volna magukat a szembenálló szövetségesek jelentős túlerejével szemben is. A vár raktárkészletei ugyanis korántsem voltak olyan reménytelenül rosszak, hogy Klapkát és embereit azonnali, feltétel nélküli megadásra kényszerítsék.

4.4. Komárom pénzügyi helyzete a szabadságharc alatt

A szabadságharc küszöbén az országnak nem csupán a hadiipar nehézségeivel, de komoly pénzügyi problémákkal is szembe kellett néznie. A külföldi nyersanyag és fegyver import, a hadiipar termelésének beindítása, valamint a frissen alakuló honvédség felszerelése mind egyaránt komoly tőkét igényelt, mely az országnak nem állt rendelkezésére. Lukács Béla az 1848–49-es pénzügyekről szóló művében az összes állami pénztárban fellelhető tőkét, mellyel a felelős Magyar minisztérium rendelkezhetett alig fél millió forint pengő értékre becsülte. (Lukács, 1871.) Ez a pénzügyi alap valamint az 1848. július végéig befolyt kormányzati bevételek együttesen 3 046 953 forint pengő értéket tettek ki. Az ország kiadásai hatalmasak voltak, a kormányzat pénzügyi mérlege mégis pozitív maradt, Kossuth előterjesztése szerint július végére még maradt is pénze a minisztériumnak.

Ennél sokkal rosszabb kilátások voltak az 1849-es évre nézve. Szinnyei József hiteles és részletes adatok alapján az 1849-dik évi kiadásokat 62 222 368 forint pengőre, míg a bevételeket mindössze 16 359 053 forint pengőre összegezte, ami mintegy 45 863 315 forint pengő összegű költségvetési hiányt jelentett. Ez a hatalmas pénzügyi hiány vezetett arra, hogy Kossuth belássa, az országnak a szabadságharc költségeinek fedezése érdekében lépnie kell. Ezen okból alapult a magyar független nemzeti bank, melynek közvetítésével magyar pénzjegyeket bocsáthatott ki a minisztérium. Ezeknek a pénzjegyeknek a fedezete egy tartalék tőke teremtését feltételezte, ami részben a magyar bányatermékekből, részben pedig közadakozásból jött össze. Augusztus végére az adakozás keretei között ajándékba vagy kölcsönbe felajánlott érték meghaladta az egy millió forintot. A leteendő ércalap 5 millió forintban lett megállapítva, a kibocsátott pénzmennyiség pedig 12,5 millióban. (Szinnyei, 1887.)

A nemzeti kormánynak összesen 61 millió forint deficit pótlására kellett pénzjegyeket nyomtatnia, hogy ez mit jelentett Komárom 1848-49-es pénzügyi helyzetére nézve szintén Szinnyei írásából tűnik ki leginkább. Naplójában ugyanis az 1849. év októberének pénztári naplója alapján összegzi a város bevételeit és kiadásait tételenként. Mindezek eredményeként

a következő kimutatást készítette el a szerző arról, hogy mennyibe került a városnak a Komáromi vár 1848-49. évi védelme.

1848.

1. Az 1847-48-iki pénzmaradvány	50 069 frt
2. Sóeladásból.....	51 041 frt
3. A magyar kormány küldeményei.....	859 000 frt
4. Idegen sóhivataloktól	38 405 frt

1848.

5. Sóeladásból.....	101 222 frt
6. Gabona és szarvasmarha eladásból.....	72 833 frt
7. Elkobzott ingóságok árából	2052 frt

Átvitel.....1 174 622 frt

Áthozat.....1 174 622 frt

8. Idegen sóhivataloktól	45 769 frt
9. A magyar kormány küldeményei.....	813 402 frt
10. A városi pénztárból kölcsön	265 000 frt
11. A bars megyei adópénztárból	3561 frt
12. Kincstári utalványokból	747 790 frt

A komáromi vár költsége.....3 050 144 frt

„Komárom várának a pénzügye, tekintve a magyar kormánytól nyert összegeket, a pénz csekély értékét és a tömértelen kiadást, valóban bámulatos; Azért nem dicsérhetjük eléggé a szigorú takarékoságot és a becsületes kezelést.” (Szinnyei, 1887. 439–440.)

4.4.1. A komáromi bankó

Szinnyei és Lukács adatai alapján látható, hogy a központi kormányzat Komáromot kellő mennyiségű anyagi tőkével látta el a vár felszerelésére, még az ostromzár felállása után is igyekezett becsempészni a szükséges tőkét a várba, több-kevesebb sikerrel. A problémát a város elszigeteltsége okozta, Komárom ugyanis az ostrom ideje alatt magára maradt, a körülzárt város vezetőségének önállóan kellett intézkedni a gazdasági ügyekben. Elsősorban a kereskedelmi életet érintő kérdéseket kellett megoldani. Pénz ugyanis volt, de csupa nagy címletben, főként százasokban, az átváltás nehézsége miatt nem csupán a kereskedelmi élet bénult meg, de a zsoldfizetések is akadoztak. Sinnyei visszaemlékezésében többször is kiemeli, hogy pénzt váltani ment az öregvárba, a bejegyzések azonban ennek a vállalkozásnak az egyre kisebb sikeréről, majd később kudarcáról számolnak be. (Szinnyei, 1887.)

A legfontosabb tehát, amit a város vezetőségének meg kellett oldania, az aprópénz kérdése volt. A két forintos bankjegyeket ideig-óráig lehetett aprózni, mivel ezek minden sarkában fel volt tüntetve a címletjelzés, de ez a „pénzaprózási” lehetőség is hamar kimerült. A témát Mack 1849. január 11-én így tárgyalta a Komáromi Értesítő egyik cikkében: „Az apró bankóknak nagyobbikkali beváltása addig is még az előbbiekkal kellően ellátva lesz az ország, különösen Komárom városának jelenlegi állapotához célszerűség alkalmazva szükségessé válhat; mily módon történhetik ez legovatosabban, arról gondolkodni legyen feladatunk.”

A megoldásra több javaslat is érkezett, melyek közül a kormányzat végül Rosty Zsigmond tüzérhadnagyét fogadta el a kormányzat. 1849. április 6-án az Öregvárba szállított sajtógépen megkezdődött a Puky kormánybiztos aláírásával ellátott, 8 krajcáros értéket képviselő szükségpénzek gyártása. (6. számú melléklet.) Ezenkívül, a váltás megkönnyítésének érdekében, készültek még egy és két krajcáros kerek nyomatok is. A szakirodalom feljegyzései szerint 8 krajcárosból összesen 22 000 darab készült, ezek összértéke 3000 pengőforint volt. Kibocsátását a Pénzváltási Ügyi Bizottmány irányította. A szükségpénzek megjelenésével a katonaság zsoldfizetésének problémái és a kereskedelmet megakasztó pénzváltási gondok is ideiglenesen megoldódtak. (Szénássy, 1999.a)

1849. április 26-án a város felszabadult az ostrom alól, a kormány ismét akadálytalanul küldhetett pénzt Komáromba. Ezzel egy időben a hadipénz előállítás megszűnt, hiszen már nem volt indokolt. A helyzet azonban gyorsan változott, július 13-án a város körül ismét felállt az ostromgyűrű, ami elvágta Komáromot legfőbb pénzügyi forrásától, a központi kormánytól. Ekkor már Ujházy volt a kormánybiztos, aki július 5-én így írt Kossuthnak Komárom pénzügyi helyzetéről: „Pénzünk nincs – 20 000 forint az egész – ez alig két napra való. Az ideiglenes utalványokat nem lehet olly hirtelen előteremteni. Újítom kérésemet, valami sajtók, s ugyan hozzáértők megrendelése iránt...” (Ujházy, idézi Szénássy, 1999.a 143.)

Ujházy kérésére végül 200 000 forint érkezett a városba Duschek pénzügyminisztertől, ez azonban alig három hétre fedezte a város anyagi szükségleteit. Ráadásul ismét fellépett az aprópénz hiány, így a közsajtót újra üzembe kellett helyezni. Szemerey Miklós vezetésével az Öregvárban 5 és 10 krajcár értékű bankjegyeket nyomtattak. (7. számú melléklet.) Ezeknek az új váltópénzjegyeknek az érvényessége azonban Komáromra korlátozódott, hogy a helybéli aprópénz forgalmat elősegítse. A forgalomba helyezés nyílt rendelet útján történt, ami a Komáromi Lapok 1849. július 20-án megjelent számának hasábjain így hangzott: „Folyó hó 21-től kezdve komáromi helybeli váltó 5 és 10 pengő krajcáros jegyek fognak a hadi és

erősítési pénztáraknál, - de egyedül katonai díjak, s a munkások fizetéséül az eddig elkészülhetett öszveghez aránylag, - kiadatni. Ezen váltó pénz jegyeknek egyedüli célja lévén a helybeli apróbb pénz forgalomnak elősegítése, - forgalmuk Komárom vára s városára van szorítva. [...] Minden Komárom vára s városa környékében lévő személy, ezen váltó pénz jegyeket s illetőleg 10 ezüst pengő krajczár értékben elfogadni tartozik. Ki ezt nem teendi vagy ezen váltó pénzeket hamisítani merészlené, annak bírása a rögtön ítélő hatalom, büntetése halál!”

Ezzel egy időben a megyei és városi hatóságokkal egyetértésben Ujházy bizonyos élelmiszercikkek árát is szabályozta rendelet útján. Ennek szükségességéről Szinnyei így ír naplójában: „A cernirozás közeledtével az élelmi szerek ára ijesztőleg emelkedett, jólehet a vár koránt sem volt oly megszorult helyzetben, mint a télen: [...]” (Szinnyei, 1887. 223.)

Így lett az árszínvonal stabilan tartásának érdekében a muntlisztból készült 4 latos zsemle ára központilag 1 krajczáron, a disznózsír fontja 38 krajczáron, a szalonna fontja 30 krajczáron, a tojás párja 2 krajczáron, a borsó és köles itcéje 8, a babé 4, a kölesé pedig 6 krajczáron rögzítve. (Szinnyei, 1887.)

Az aprópénz hiány megoldódott az 5 és 10 krajczárosok nyomtatásával, hamarosan azonban a nagyobb címletekben jelentkezett hiány. Ezt főként a sikeres augusztusi kitörés után, Győrben érezte meg a város vezetősége. Szinnyei emlékiratai szerint a hadi pénztár ekkorra csaknem kiürült, Klapka ezért fölhívást intézett a győriekhez, hogy a komáromi honvédeknek nyugtatvány mellett előlegezzenek pénzt. A sikeres kitörésen felbuzdulva ugyanis közel 10 000 újonc csatlakozott Klapka seregéhez, akiknek felszerelése és ellátása óriási gazdasági, főként pénzügyi nehézséget okozott a városnak. A komáromi vezetés ezt az Ujházy kormánybiztos monogramjával ellátott 2 és 10 forintos bankjegyek nyomásával próbálta orvosolni augusztus 16. után. (Szénássy, 1999.a)

Ennek a győri pénzszerzésnek Jókai is emléket állított *A mi lengyelünk* című regényében. „Mesemondásnak is merész volna a megtörtént valóság. Egyetlen városa Magyarországnak, az egy Győr város néhány nap alatt összehordta a magyar hadvezérhez az ércalapul szükséges százezreket, aranyban, ezüstben. Egy özvegyasszony maga egész élete megtakargatott kincsét, ötszáz aranyat s ezerötszáz ezüstforintot tett le a haza oltárára. Az így összegyűlt nemzeti kincset Klapka Komáromba küldte, a tábori pénztárnoka őrizete alá.”

Erre a pénzgyűjtésre azért is volt nagy szükség, mert bár az Öregvárban felállított kősjtó bírta volna a munkálatokat és papír is lett volna elegendő, a bizalomból kevés volt az Ujházy bankó néven elhíresült szükségpénzzel szemben, főként a győri lakosság szívében. Ennek a bizalmatlanságnak az orvoslására 1849. július 13-án Ujházy nyílt rendeletben tett ígéretet,

hogy a komáromi váltópénzt csupán a letétbe helyezett közálladalmi bankjegyek arányában fognak nyomtatni és ehhez a város vezetősége tartotta is magát. A komáromi váltópénz értékét a győri polgárok megnyugtatása érdekében augusztus 9-én egy újabb hirdetményben is megerősített. (Szénássy, 1999.b)

Többek között valószínűleg ez a pénzügy-etikai magatartás is hozzájárult ahhoz, hogy a komáromi bankó nem jutott a Kossuth-bankó sorsára. A források szerint 1849. július 13-tól szeptember végéig 89 226 forint és 20 krajcár értékben állított elő a Komáromi nyomda váltópénzt, 2 és 10 forintos kincstári utalványokból pedig augusztus 16-tól szintén szeptember végéig bezáróan nagyjából egy millió forint értéket nyomtak. Hamary Dániel adatai szerint (idézi Szénássy, 1999.b) a kapituláció pillanatában a Komáromban nyomtatott szükségpénzállomány értéke 747 790 forint volt. A fegyverletételi egyezmény negyedik pontjának értelmében a várórség kincstári utalványainak kiegyenlítése 500 000 forintig történt meg osztrák bankjegyben.

„Hát bizony nem volt valami nagy bizalom Komáromban a helyi váltópénz iránt. Hogy is lett volna, hisz csak egy darab közönséges fehér papírra nyomták. Hátsó oldala semmiféle értéket nem árult el magáról. Aki csak tehette, a legrövidebb időn belül túl adott rajta, azaz átváltotta közálladalmi bankjegyre, az ún. Kossuth-bankóra.” – írja Szénássy *A komáromi bankó* című munkájában. (Szénássy, 1999.b. 69.) Ennek fényében rendkívül ironikusnak tekinthető, hogy a győztes osztrák hadsereg Komárom kapitulációja után a várban előállított hadipénzt 50%-os áron beváltotta osztrák bankjegyekre, míg a központi magyar kormány által kiadott Kossuth-bankókat ellenszolgáltatás nélkül szedte be és égette el. Ez az intézkedés a jobb körökben „árvák könnye” néven emlegetett, lenézett komáromi bankónak becsületet szerzett. (Szénássy, 1999.b)

„Azokból a kövekből, melyek utunkba gördülnek, egy kis ügyességgel lépcsőt építhetünk.”

// Széchenyi István //

5. KONKLÚZIÓ

Komárom helyzetéből és stratégiai fontosságából adódóan az 1848–49-es szabadságharc során szinte mindvégig szorongatott helyzetben volt attól a perctől fogva, hogy az osztrákok 1848 decemberében megindultak a forradalom ellen. Két ostrom során, elzárva a külvilágtól pénzügyi és hadfelszerelési kérdéseit is saját erőforrásokból kellett megoldania a városnak. A források ugyan beszámolnak arról, hogy a központi kormányzat a vár magyar kézre kerülése után folyamatosan és bőségesen igyekezett a várat minden szükségessel ellátni és megerősíteni, ennek az ostrom komoly akadályokat gördített az útjába.

A komáromi vár felelős vezetőinek más lehetőségek után kellett nézniük. Ez az első ostrom alatt főként a korábbi, császári erők által felhalmozott és a kormány által kiegészített készletek felélését jelentette, mivel hadiipar ekkor még nem volt a városban. A vármegye ehhez szükséges természeti kincsekben szegény területi adottsága, valamint a nehézipari előzmények hiánya nem tette indokolttá, hogy az állam itt próbáljon hatalmas költségekkel hadiipari üzemet kiépíteni. Komárom épp ezért, csak a felszabadulás után, 1849 áprilisában csatlakozott be a forradalmi hadiipar vérkeringésébe, termelésének volumenéről és hatékonyságáról azonban nem rendelkezünk adatokkal.

Görgei és Kossuth levelezéseiből, Batthyány intézkedéseiből valamint egyéb korabeli források vonatkozó elemzése arra utal, hogy főleg az 1848 decembere előtt időszakban, valamint a két ostrom között más üzemekből érkeztek ide fegyver, lőszer és egyéb hadianyag szállítmányok. Ezek megérkezését segítette, hogy Komárom megközelíthetősége (az 1849. január-márciusi időszak időjárása ellenére) a környék infrastruktúrájának köszönhetően az ország egészének helyzetéhez viszonyítva jó volt. A Dunán hajóval, valamint a Szolnok–Pest–Vác vasútvonal viszonylagos közelségével aállítás lehetőségei kielégítően gyorsak voltak. Nehezítette azonban az ország fegyvergyáraiból a készletek Komáromba juttatását a tény, hogy a város távol esett a legtöbb üzemtől, közelében csupán a Pesti Fegyvergyár volt (2. számú melléklet.) így az elkészült hadianyagokat gyakran nagy távolságról kellett ideszállítani. Ezt a helyzetet valószínűleg mérsékelte a 1849 tavaszán felállított komáromi löpőmalom, valamint a fegyver- és lőkupakgyár. Továbbá a második ostromgyűrű augusztus 3-ai áttörésekor szerzett jelentős hadizsákmány.

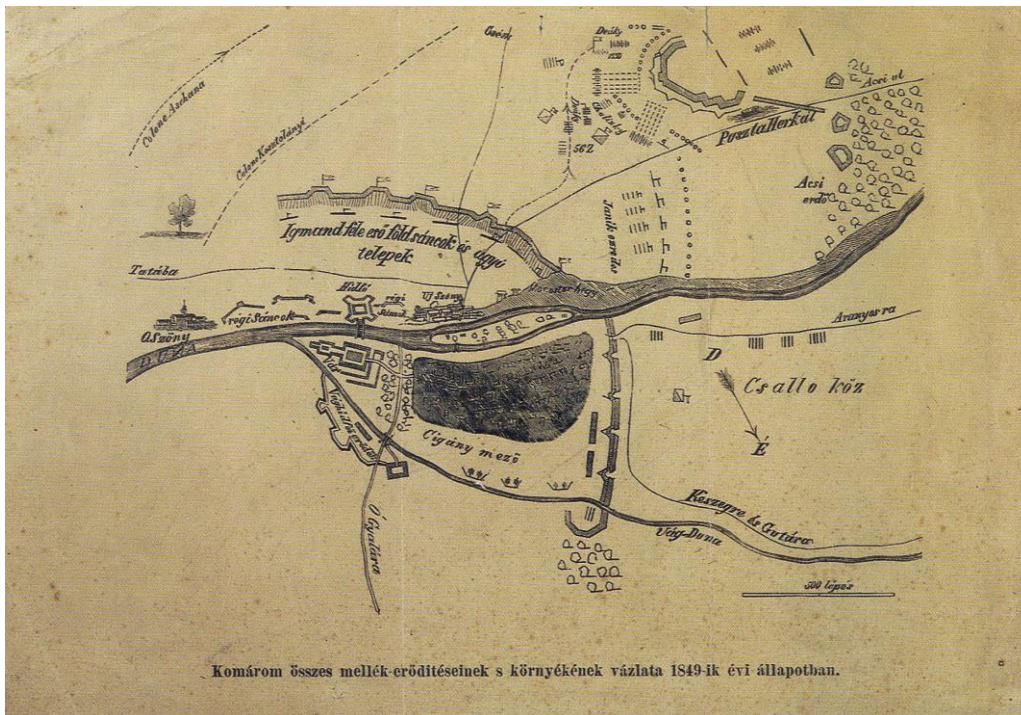
Élelmezéssel kisebb probléma volt, bár az 1849-es évben feltehetőleg nagyobb szervezést igényelt a készletek felhalmozása, a vármegye jó termőképessége és állattartási hagyományai segítették a vár megfelelő készletekkel való ellátottságának biztosítását.

Szintén érdemes megemlíteni Komárom pénzügyi helyzetét, hiszen az ostromgyűrű miatt a város kétszer is el lett vágva a központi kormány forrásaitól, a pénzügyek terén önállóan kellett döntéseket hoznia, megoldást találnia. Ennek következtében kezdődött meg a helyi szükségpénzek nyomása. Ez a két ostrom között ideiglenesen megszűnt, de ettől a rövid időszaktól (1849. április végéről július elejéig) eltekintve a folyamatos hadipénz nyomás következtében a városban 1849 januárja és szeptembere között nagy mennyiségű szükségpénz halmozódott fel, melyet a Kossuth-bankóval ellentétben a győztes osztrák hadsereg 50%-os árártékban cserélt át osztrák bankjegyekre.

Következtetésképpen elmondható, hogy a szabadságharc két éve alatt Komárom hőiesen tartotta magát az osztrákokkal szemben. A vár 1848. szeptemberi magyar kézre kerülését követően egészen a kapitulációig nem került ismét a Monarchia fennhatósága alá, ráadásul Európában utolsóként adta meg magát a Klapka György vezetése alatt álló várvédő sereg. A város helyzetét és hadellátásának nehézségeit figyelembe véve, véleményem szerint ez jelentős teljesítménynek tekinthető.

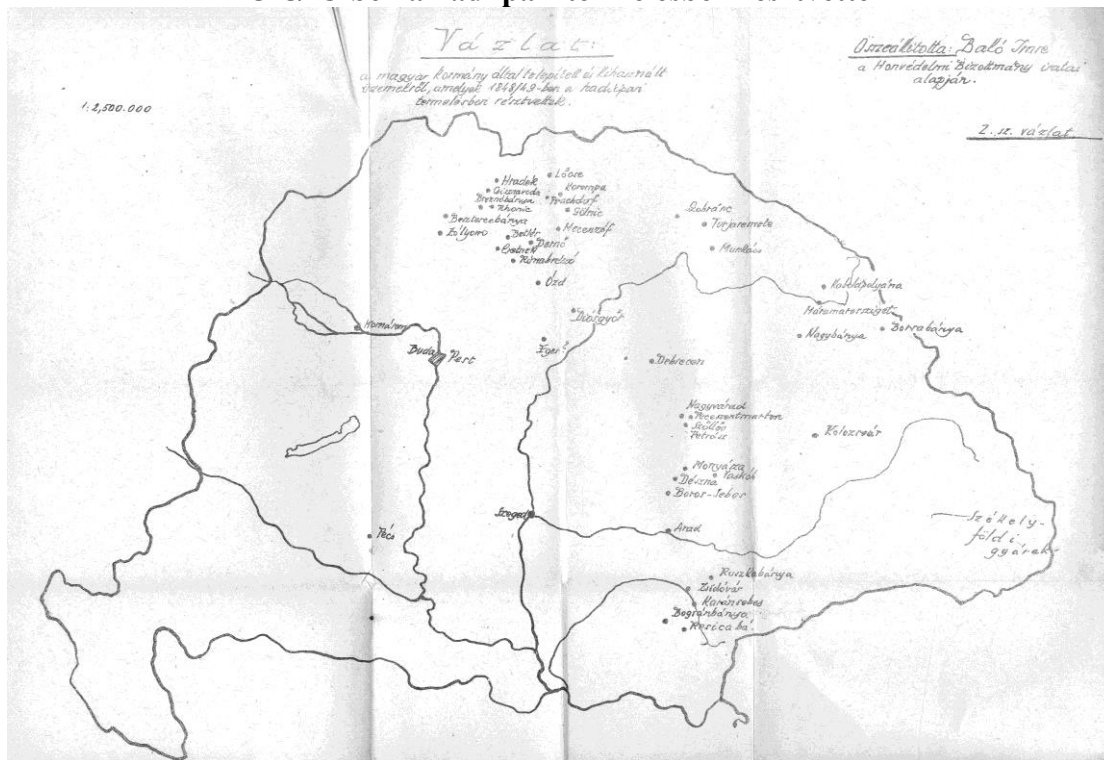
☞ MELLÉKLETEK ☛

1. számú melléklet – Az 1849. évi komáromi erődítések vázlata



Forrás: Máczsa Mihály: *Mert a haza kívánja* c. műve

2. számú melléklet – Vázlat a kormány által telepített és kihasznált üzemekről, amelyek 1848/49-ben a hadiipari termelésben résztvettek



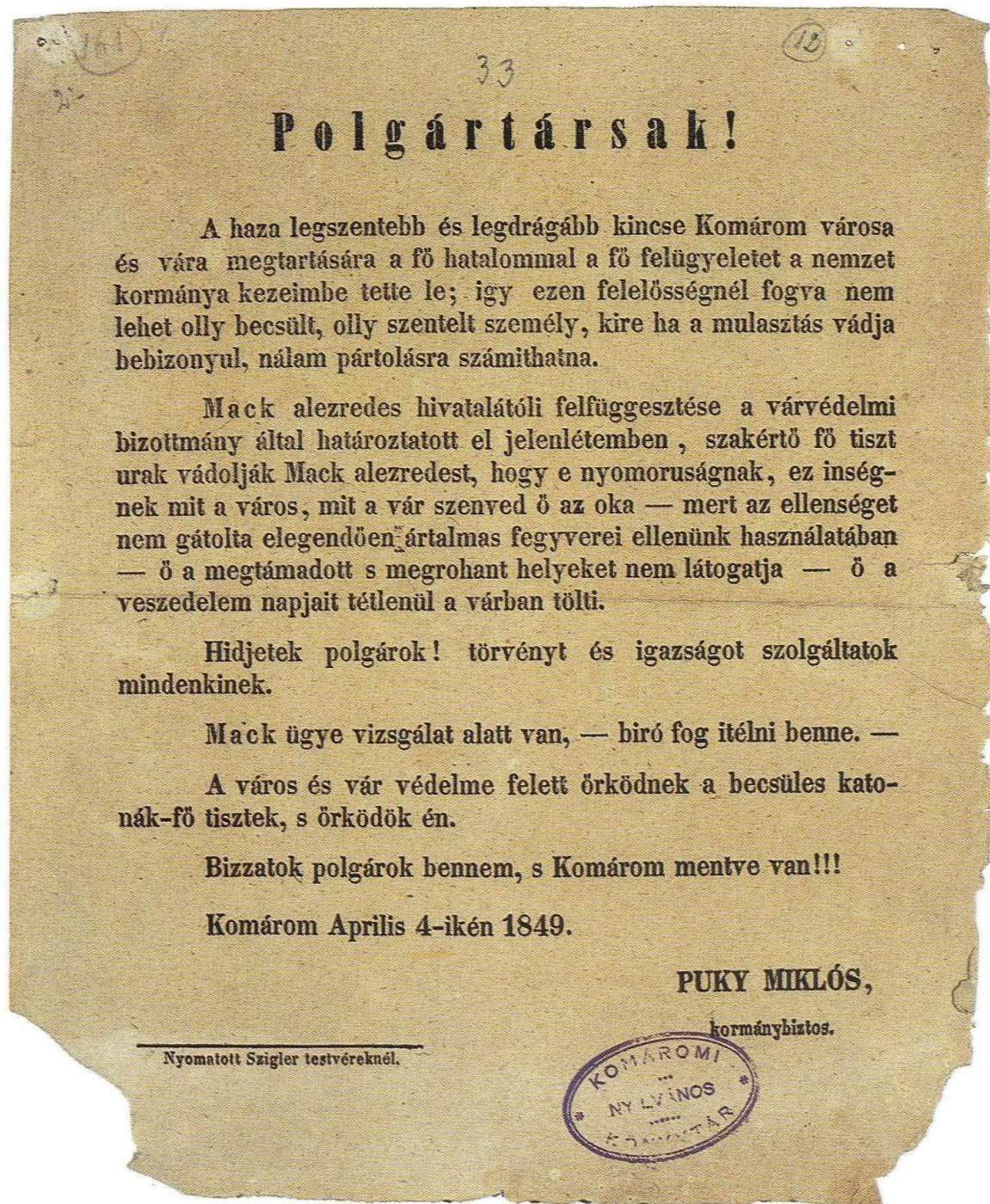
Forrás: Bakó Imre: *A magyar állami „Országos Fegyvergyár” működése 1848-49-ben* c. műve

3. számú melléklet – Ujházy László 1849. szeptember 3-ai rendelete arról, hogy a Komáromban tartózkodó, magukat élelemmel ellátni nem képes idegenek távozni kötelesek a városból



Forrás: Mácza Mihály: *Mert a haza kívánja* c. műve

4. számú melléklet – Puky Miklós kormánybiztos felhívása a hanyagsággal vádolt Mack József alezredes ügyében



Forrás: Mácza Mihály: *Mert a haza kívánja* c. műve

5. számú melléklet – A feldunai hadsereg újonccokkal való feltöltésére kiadott rendelet
1849. augusztus 3. után

525. sz.

k. b.

NYILT RENDELET.

A' komáromi feldunai vitéz hadsereg e' folyó hó 3-án a' várkörnyező osztrák zsoldosokat, olly hatalmasan verte szét, — hogy minden kellektől megfosztott, 's elrémitett maradványai legfelyebb Pozsony falai alatt fognak megállapodni.

Illy iökéletes győzelem érzetét a' hiv. magyarkebel még nem élvezett.

Itt az idő, 's kötelesség, fölhasználni e' győzelem eredményét.

Midön testvéreink a' Tisza mellett küzdenek, a' mi feladatunk a' Duna jobb 's bal parti megyékben az ellenséget kiűrtani, vagy onnan végképen kiűzni.

Igy fogunk a' nemzet várakozásának megfelelni.

Azon teljhatalomnál fogva tehát, mellyel az országkormányzó elnökének Pesten Julius 1-én és Szegeden Julius 13-án 1849 kelt rendeletei által megvagyunk bízva, fölhatalmazva; rendeljük a' mint következik:

1-ör. Az országos — Debreczenben Május 18-án 1849 kelt rendelet nyomán, 's abban foglalt általános népfölkelési kötelezettség alapján minden családtól, hol két vagy több férfi találtatik, — egy 19 éves kortól 30 éves korig való — a' haza védelmére kiállani, 's a' hadsereghez csatlakozni tartozik.

2-ör. Ha löfegyverrel el nem láttathatik, kaszával álland ki.

3-ör. Szolgálat az ellenség kiűzéseig tartand.

4-er. Ezen felkelők a' rendes honvédekkel egyforma díjazásban és ellátásban részesülendvén, — vagy új zászlóaljakba fognak össze alakulni, vagy a' sereg zászlóaljai közé beosztatni.

5-ör. Katonai fegyelem 's törvény alatt állandanak.

6-ör. Ezen rendelet mindenütt rögtön foganatba veendő, — ott, — hol azt az alulirt tábornok 's fővezér kihirdetendi.

7-er. Legszigorubb végrehajtásáért minden megyei, 's városi hatóságok és tisztviselők, — községek előljárói, összesen, és fejenként felelősek, — felelősek vagyonuk 's életükkal.

8-ör. Ki ellene szegül, a' tábori hadi törvényszék által mint hazánk ellensége halálra ítélendő.

Komáromban, Augusztus 5-én 1849.

(P.H.) **Ujházi László,**

Komáromi, 's felső hadseregheli t. h. kormánybiztos.

(P.H.) **Klapka György,**

tábornok.

6. számú melléklet – Komáromi 8 pengő krajczáros bankjegy



Forrás: Régi és Mai Magyar Bankjegyek [<http://www.bankjegy.myhunet.com>]

7. számú melléklet – Komáromi 5 pengő krajczáros bankjegy



Forrás: A magyar bankjegyek online katalógusa [<http://www.papirpenz.hu>]

FORRÁSOK

Könyvek, cikkek, tanulmányok

- 1) Bakó I. (1942): *A magyar állami „Országos Fegyvergyár” működése 1848-49-ben.* Kiadó nélkül, Budapest
- 2) Csikány T. (2000): *Honvédtüzérség az 1848-49-es szabadságharcban.* Tinta Könyvkiadó, Budapest
- 3) Fényes E. (1994): *Komárom vármegye leírása (1848).* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony
- 4) Gelich R. (1882-1889): *Magyarország függetlenségi harca 1848-49-ben. I–III. kötet,* Aigner Lajos kiadásában, Budapest
- 5) Görgey A. (1911): *Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években.* Franklin Kiadó, Budapest (ford. németből id. Görgey István)
- 6) Görgey I. (1980): *1848. júniusától novemberéig; Okmánytár, 1848. szeptember 23.-1848. október 16.* Magyar Helikon Kiadó, Budapest (sajtó alá rendezte Katona Tamás)
- 7) Hermann R. (2001): *1848-1849: A szabadságharc hadtörténete.* Korona Kiadó, Budapest
- 8) Hermann R. (1994): *Görgei Artúr és Kossuth Lajos levelezésének kiadatlan darabjai.* In: Századok, 1994. V., Budapest, 922-999. oldal
- 9) Hermann R. (1999): *Egy „végzetes” döntés születése. Magyar haditervek Gödöllőtől Komáromig 1849. április 7-29.* In: Századok, 1999. II., Budapest, 253-312. oldal
- 10) Jókai M. (1932): *A mi lengyelünk.* Révai kiadó, Budapest
- 11) Jókai M. (dátum nélkül): *Miért hagyta el Kossuth Pestet?* In: Varga Domokos (szerk.) *Szabadság és halál 1848-49. Szem és fültanúk híradásai,* Hét Krajcár kiadó, Budapest, 1998. 119-120. oldal
- 12) Kecskés L. (1992): *Komárom erődrendszerének jelentősége a szabadságharcban.* In: Kiss Vendel (szerk.): *Komárom és Klapka György 1848/49-ben,* Komáromi Önkormányzat, Komárom, 1992. 5-10. oldal
- 13) Kecskés L. (1984): *Komárom az erődök városa.* Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest
- 14) Kedves Gy. (1992): *A szabadságharc utolsó győztes csatája (az 1849. Augusztus 3-i komáromi kitörés).* In: Kiss Vendel (szerk.): *Komárom és Klapka György 1848/49-ben,* Komáromi Önkormányzat, Komárom, 1992. 103-110. oldal
- 15) Lukács B. (1871): *Az 1848-49-ki pénzügy.* Athenaeum nyomda, Budapest
- 16) Mácza M. (1998): *Mert a haza kívánja: 1848-49 komáromi dokumentumai.* Komáromi Önkormányzat, Komárom

- 17) Mérei Gy. (1951): *Magyar iparfejlődés 1790-1848*. Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Budapest
- 18) Szénássy Z. (1999.a): *A komáromi bankó*. KT Kiadó, Rév-Komárom
- 19) Szénássy Z. (1999.b): *Komárom ostroma 1849-ben*. KT Kiadó, Rév-Komárom
- 20) Szinnyi J. (1887): *Komárom 1848-49-ben: napló-jegyzetek*. Aigner Lajos kiadásában, Budapest
- 21) Urbán A. (1982): „*Honunkat dúló ellenségeink minden lépteit nehezítsük...*” válogatás *Batthyány Lajos miniszterelnök irataiból 1848. szeptember 13. - szeptember 26.* In: Századok, 1982. VI., Budapest, 1262-1295. oldal

Időszaki hadilapok

- 22) Komáromi Értesítő (1849. január – július)
- 23) Komáromi Lapok (1849. július – október)